

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav obecné lingvistiky

Bakalárska práca

Bc. Samuel Škoviera

Vyjadrovanie priestorovej kategórie vektora na slovesách – typologická práca

The expression of the spatial category of vector on verbs
a typological study

Pod'akovanie

Ďakujem svojmu školiteľovi Mgr. Viktorovi Elšíkovi, PhD. za prínosné rady a vedenie, rodičom a priateľom za morálnu podporu pri písaní, mame za pomoc pri jazykovej korektúre a pri štylistike a najmä Bohu za všetko; jemu nech patrí večná sláva.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracoval samostatne, že som riadne citoval všetky použité pramene a literatúru, a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či na získanie iného či rovnakého titulu.

V Prahe, dňa 28. júla 2020

Samuel Škoviera

Abstrakt

Vyjadrovanie priestorových vzťahov v jazykoch patrí medzi základné témy kognitívnej lingvistiky. Naša pozornosť sa bude sústreďovať len na jednu priestorovú kategóriu – takzvaný vektor. Ide o kategóriu, ktorá vyjadruje smer a/alebo základný tvar dráhy pohybu. Väčšia pozornosť sa vektoru venovala v spojení s nominálnymi frázami, kde sa vyjadruje najčastejšie pádmi, predložkami či postpozíciami, pretože je tu zjavnejšia. My však budeme sledovať vyjadrovanie tejto kategórie na slovesách.

Predkladaná práca má formu pilotnej štúdie skúmajúcej tri jazyky z rôznych častí sveta a rôznych jazykových rodín: čínštinu, nemčinu a jazyk manambu (provincia Východný Sepik Papui Novej Guinei). Použitím základnej typologickej metódy porovnávania referenčných gramatík vybraných jazykov sledujeme v práci existenciu slovesného vektora, typ a pozíciu markera, sémanticko-funkčnú dištinkciu a kumuláciu s ďalšími gramatickými kategóriami. Hlavná časť práce je venovaná podrobnej analýze vektora ako súčasti priestorového systému v konkrétnych jazykoch. V záverečnej časti porovnávame správanie vektora a na základe našich zistení uvádzame typologické výsledky.

Kľúčové slová

priestor, pohyb, dráha, vektor, smer, typológia, sémantika, pohybové slovesá, slovesný komplex, slovesná derivácia

Klíčov^á slova

prostor, pohyb, dráha, vektor, směr, typologie, sémantika, pohybová slovesa, slovesný komplex, slovesná derivace

Abstract

The spatial properties of languages are one of the core topics among cognitive linguists. Our attention will be focused on just one spatial property – the so-called vector. It is a spatial category expressing the direction and/or basic shape of the path of motion. The vector has been given more attention within noun phrases expressed by cases, prepositions or postpositions, where it is more apparent. Our main concern, however, will be directed at the expression of this particular category on verbs.

The current thesis has the form of a pilot study done on three languages from different parts of the world and language families: Standard Mandarin Chinese, German and Manambu (East Sepik Province, Papua New Guinea). Utilising a basic typological method of comparing the reference grammars of selected languages, we focus on the existence of this phenomenon, type and position of the marker, semantic-functional distinction and cumulation with other grammatical categories. The main part of the thesis is the thorough analysis of vector as a part of spatial system in each language. In the last part we compare the behaviour of the vector and according to our findings we present the typological results.

Keywords

space, motion, path, vector, direction, typology, semantics, verbs of motion, verb complex, verbal derivation

Obsah

Úvod	7
1 Teoretická časť	8
1.1 Prehľad kľúčových teoretických prác	8
1.2 Konceptualizácia priestorového eventú	9
1.3 Vyjadrovanie vektora na slovesách	17
1.4 Definovanie komparatívnych konceptov	18
2 Analýza jednotlivých jazykov	21
2.1 Čínština	21
2.1.1 Základná charakteristika	21
2.1.2 Pohybové slovesá	22
2.1.3 Direkcionálne komplementy	24
2.1.4 Záver	26
2.2 Nemčina	28
2.2.1 Základná charakteristika	28
2.2.2 Vetná syntax	29
2.2.3 Odlučiteľné predpony a pohybové slovesá	33
2.2.4 Záver	45
2.3 Manambu	46
2.3.1 Základná charakteristika	46
2.3.2 Slovesné kompozitá	47
2.3.3 Slovesá a direkcionály	50
2.3.4 Slovesné direkcionály a demonštratíva	56
2.3.5 Záver	57
3 Typológia vektora	59
3.1 Formálne hľadisko	59
3.2 Sémantické hľadisko	62
3.2.1 Variabilita vektora	63
3.2.2 Kumulatívnosť kategórií	64
3.2.3 Viacnásobný vektor	68
3.3 Kategoriálne súvislosti	69
3.3.1 Slovesá	70
3.3.2 Demonštratíva a príslovky	71
3.3.3 Adpozície	72
3.3.4 Prefixy	73
4 Záver	75
Zoznam tabuliek	78
Zoznam skratiek	79
Zoznam bibliografických odkazov	80

Úvod

Výskum priestorových vlastností jazyka patrí k jednej z významných oblastí kognitívnej lingvistiky. V tejto práci sa budeme venovať výskumu priestorovej kategórie vektora, ktorá špecifikuje dráhu pohybu – jej smer a tvar. Konkrétne nás bude zaujímať, akým spôsobom a s akými hodnotami sa vektor vyjadruje na slovesách. Ide o kategóriu, ktorá doposiaľ nebola podrobnejšie preskúmaná. Túto medzeru sa snaží predkladaná práca vyplniť. Prostredníctvom podrobnej analýzy vzorky jazykov v práci predstavíme špecifiká tejto priestorovej kategórie.

Prácu sme rozdelili do troch častí. V prvej kapitole načrtneme teoretický rámec výskumu. Popíšeme pre nás relevantné zložky vyjadrovania priestorových vzťahov a definujeme potrebné komparatívne koncepty. V druhej kapitole predstavíme skúmané jazyky, pričom sa zameriame na slovesá a ich priestorové možnosti. V práci analyzujeme tri jazyky: čínštinu, nemčinu a jazyk manambu (jazyk provincie Východný Sepik na Papui Novej Guinei). Jazyky sme vybrali na základe ich typologickej odlišnosti, nepríbuznosti a rozličného kultúrneho prostredia. Pri výbere sme brali do úvahy aj dostupnosť literatúry obsahujúcej popis nami sledovaných javov. Vyjadrovanie vektora sa totiž pohybuje na pomedzí gramatiky a lexiky, takže väčšina gramatík sa týmto javom nezaobrá. Veľa úsilia sme preto museli venovať prípravným prácam: vyhľadávaniu a zhromažďovaniu vhodného výskumného materiálu.

V tretej kapitole porovnáme jednotlivé jazyky a zhrnieme výsledky analýzy – v akých aspektoch sa vyjadrovanie vektora líši a kde môžeme nájsť v jeho správaní podobné vzorce.

1 Teoretická časť

Hlavnou úlohou tejto kapitoly je vytvoriť teoretický rámec pre skúmanie nami určeného javu.

1.1 Prehľad kľúčových teoretických prác

Výskumu priestorových vzťahov v jazyku sa venovalo veľké množstvo lingvistov. Medzi vedcami, ktorí vypracovali základné teoretické rámce, treba spomenúť najmä Leonarda Talmyho, ktorí zdokonalil konceptualizáciu priestoru na základe priestorových elementov a vypracoval typológiu jazykov: jazyky rozdelil podľa kódovania spôsobu pohybu na *satellite-framed*, teda také, ktoré vyjadrujú dráhu v osobitnom prvku (satellite), a na *verb-framed*, teda také, ktoré vyjadrujú dráhu v koreni slovesa. Do prvej skupiny patrí napríklad slovenčina, ktorej korene sloviess vyjadrujú najmä spôsob pohybu, pričom dráha je vyjadrovaná priestorovými predponami, príslovkami, alebo predložkovými frázami. Do druhej skupiny patria románske jazyky (napríklad španielčina), ktoré v koreni slovesa vyjadrujú dráhu, zatiaľ čo spôsob pohybu a ďalšie aspekty (napríklad vlastnosti figúry) sú kódované v satellite (napr. príslovkách). Medzi jeho najdôležitejšie práce v oblasti priestorovej lingvistiky a sémantiky patria nasledovné (Talmy, 1972, 1975, 1983, 2012). Osobitne treba spomenúť rozsiahle dvojzväzkové dielo *Toward Cognitive Semantics* (Talmy, 2000, 2003).

Ďalej treba určite spomenúť Raya Jackendoffa, ktorý je predstaviteľom generatívnej sémantiky. Vychádza z generativistickej tradície a jej postupy uplatňoval na sémantiku. V práci *Semantics and Cognition* rozvinul schematizovanie priestoru, pohybu, sloviess vyjadrujúcej akciu, aplikatívnych sloviess a pod., pričom použil schematický zápis typický pre generatívnu gramatiku (Jackendoff, 1983). Rozlíšil typy dráh, venoval sa kombinácii dráhy, miesta a orientácie, čím hovoril o priestorových (pohybových) rolách. Treba spomenúť aj jeho lexikálnu inkorporáciu, ktorá hovorí, že určité časti priestorových elementov môžu byť kódované v koreni slovesa a iné osobitnými jazykovými prvkami. Samotné slovesá majú teda nejaké konštanty (inkorporované elementy) a premenné, ktoré sa môžu (alebo nemusia) naplniť vo vete.

Stephen Levinson je významný pre zavedenie pôvodne fyzikálneho pojmu refe-

renčný rámec (*frame of reference*) do lingvistiky a jeho výskum v jazykoch sveta. Ide o koordinačný systém, pomocou ktorého jazyky vyjadrujú priestorové vzťahy (Levinson, 1996). Na základe jazykových dát rozlišuje tri rámce: *absolute* (absolútny), *relative* (relatívny) a *intrinsic* (vnútorný). V absolútnom rámci sú referentmi časti prírodného prostredia so svojimi charakteristikami (napríklad hory, svahy a rieky). Nie je teda potrebné uvažovať o osobitnej perspektíve. V relatívnom rámci je perspektíva pohľadom hovoriaceho. Len na základe nej môžeme určiť napríklad frontalitu či lateralitu. Ak máme referenta guľu, len na základe relatívnej perspektívy môžeme určiť, čo je to pred či za guľou, napravo alebo naľavo od nej. Tretí rámec je vnútorný – perspektíva je daná samotným referentom. V tomto rámci musí mať referent svoje vlastné priestorové vlastnosti, aby podľa nich mohla byť určená poloha či pohyb figúry. Napríklad v prípade domu ako referenta môžeme hovoriť o prednej, zadnej strane, bočných stranách, vrchu a spodku. Pri guli môžeme uvažovať len o jeho povrchu, interiorite a blízkosti. Pravú ani ľavú stranu určiť nemôžeme. Levinson vypracoval v spolupráci s ďalšími lingvistami dôležité typológie vyjadrovania priestorových vzťahov v jazyku (Pederson et al., 1998; Levinson, 2003; Levinson a Wilkins, 2006).

1.2 Konceptualizácia priestorového eventu

Akokoľvek vyjadrenie priestorových vzťahov v jazyku nazvime priestorovým eventom (*spatial event*). Priestorový event je teda súborný názov, ktorý v seba zahŕňa lokalizovanie objektov či udalostí (časových aj nečasových elementov jazyka), alebo popis pohybu – to jest dynamickú lokáciu. Pri názve (nedivili by sme sa, keby už bol v literatúre použitý) sme sa inšpirovali už existujúcim a často sa vyskytujúcim termínom pohybový event (*motion event*; napríklad Goschler a Stefanowitsch, 2013), ktorý je v podstate súčasťou nášho priestorového eventu. Nasledovná konceptualizácia priestoru je inšpirovaná troma autormi, Leonardom Talmym, Rayom Jackendoffom a Stephenom Levinsonom, o ktorých bola reč vyššie (kapitola 1.1). Je však upravená na základe vlastných pozorovaní najmä na účely tejto práce zaoberajúcej sa typológiou vektora. Konceptualizácia pracuje so základnými priestorovými elementmi. Tie možno chápať ako premenné (sémantické kategórie), ktoré môžu byť

vyjadrené (v jednotlivých jazykoch rôznym spôsobom), alebo ostávajú neurčité.

Figúra (*figure*) Figúra je objekt, ktorý lokalizujeme – vyjadrujeme jeho polohu, pohyb, či dokonca priestorové vlastnosti (napríklad vyjadrovanie tvaru; porovnaj vetu „Cesta vedie až ku kostolu.“, Jackendoff, 1983, s. 168). Ide o akýsi „subjekt“ priestorového event, hlavný a nutný člen. Figúrou môže byť objekt (napríklad jablko, pes, hrobár), osoba (myslené v gramatickom slova zmysle: 2SG – „ty“), ale aj deje (napríklad vo vete „Vo vlaku som si čítal.“, je figúrou samotné čítanie). V našom prípade skúmania pôjde najmä o objekty a osoby. Keďže vektor je spojený s pohybom (dráhou), nepredpokladáme, že by bol vyjadrovaný pohyb udalostí. Oproti referentovi (pozri nižšie) budeme figúru konceptualizovať ako bod a to bez ohľadu na to, čo je v skutočnosti figúrou. Jeho priestorové vlastnosti totiž nie sú dôležité na jeho lokalizáciu.

Referent (*ground, reference, relatum*) Na to, aby sme mohli vyjadriť akékoľvek priestorové vzťahy potrebujeme minimálne dve zložky: to, čoho polohu vyjadrujeme (figúra), a to, vo vzťahu k čomu ju vyjadrujeme (referent). Priestorový event je teda popis priestorového vzťahu medzi figúrou a referentom, pričom figúra je element, ktorého priestorové vzťahy (polohu, pohyb, orientáciu ...) chceme vyjadriť, a referent je element, ktorého priestorové vzťahy poznáme. Oproti figúre má referent komplexnejšiu povahu a často stabilnejšiu polohu. Na príklad:

- (1) a. Bicykel stojí vedľa domu.
- b. Dom stojí vedľa bicykla.

Veta (1a) je typickým príkladom lokalizácie. Figúrou je bicykel a referentom je dom. Poloha domu je stabilná – nepredpokladáme, že by sa mohla zmeniť. Je teda dobrým kandidátom na referenta. Vo vete (1b) je však figúrou dom, a referentom bicykel. Z logického hľadiska ide len o konverzne antonymické výrazy – vyjadrujú jednu skutočnosť z dvoch rôznych perspektív. Kognitívne je však veta (1b) veľmi nepraktická, pretože poloha a orientácia bicykla sa môžu veľmi jednoducho zmeniť. Nemusel by teda platiť celý výrok (ak by niekto na bicykli odišiel), ani vzťah „vedľa“, ktorý by sa mohol zmeniť na „za“ (ak by sme bicykel otočili).

S Referentom môžeme narábať rôzne. Môžeme ho konceptualizovať ako bod (napr. „pri soche“), ako neorientovanú alebo orientovanú líniu (napr. „pozdĺž rieky“ alebo „nahor“), alebo ako komplexný objekt (napr. „pred sochou“). Medzi základné vlastnosti referenta patrí, že môže byť konceptualizovaný komplexne (o vlastnostiach figúry a referenta pozri Talmy, 2000, 183, 191n).

Referent nemusí byť len jeden. Referentom môžu byť aj dva body (napr. „medzi stromom a autom“) alebo skupina bodov (napr. „a tree among houses“, teda „strom medzi (viacerými) domami“). Môže nastať aj prípad že bude viacero rôznych referentov rôznych typov (pozri oddiel Typy referentov).

Hybnosť (*motion*) Tento element hovorí o tom, či v priestore vyjadrujeme stav (nemennosť polohy v čase), alebo pohyb (zmenu polohy v čase). Je to kategória, ktorá môže mať len dve možnosti: stav alebo pohyb. V počítačovom programovaní je tento typ premennej známy ako *boolean*. Od určenia tejto kategórie závisia ďalšie zložky. Ak je hybnosťou stav, budeme hovoriť o mieste, ak je ňou pohyb, budeme hovoriť o dráhe. Z pohybu vyplývajú okrem dráhy aj ďalšie elementy ako spôsob pohybu, rýchlosť a i.

Miesto (*place*) Ide o kategóriu nečasovej povahy (respektíve časovej povahy bez zmeny), v podstate bodovej (keďže figúru abstrahujeme ako bod). Vyjadruje samotné umiestnenie figúry voči referentovi. Pri mieste môžeme určiť dve ďalšie zložky: lokátor a orientáciu.

Dráha (*path*) Ide o kategóriu časovej povahy reprezentovanú líniou, pretože keď figúru abstrahujeme ako bod, jej pohybom (zmenou polohy v čase) získame líniu. Pohyb môžeme vyjadriť vždy len na základe dráhy, pričom pomocou dráhy môže byť v istých prípadoch vyjadrený aj stav, napríklad keď vyjadrujeme tvar či smerovanie cesty: „Cesta prechádza popri skalnej stene.“ (pozri Jackendoff, 1983, s. 168). Dráha sa skladá z dvoch základných zložiek: lokátora a vektora. Ďalšími elementmi sú zdroj a cieľ pohybu, ktorým sa v tomto výklade osobitne nebudeme venovať.

Lokátor (*conformation*) Lokátor popisuje, ako vytvárame vzťah medzi referentom a figúrou. Keďže referent je často priestorovo komplikovanejší a tak s ním aj narábame, nemusíme sa k nemu vzťahovať ako k bodu (t. j. k celku). Lokátor teda vyjadruje, akú jeho časť, alebo aký priestorový koncept použijeme pri špecifikovaní referenta. Týmto referenčným konceptom – lokátorom – môže byť frontálnosť, laterálnosť, vnútro a i. V tabuľke 1 je uvedených niekoľko príkladov.

Lokátor		Príklad
vnútro	INE	v lopte
povrch	SUPE	na lopte
pravá lateralita	DEX	napravo od domu
ľavá lateralita	SIN	naľavo od domu
anteriornosť	ANTE	pred domom
posteriórnosť	POSTE	za domom
proximálnosť	ADE	pri dome

Tabuľka 1: Príklady lokátorov

Ako sme spomenuli na začiatku tejto podkapitoly, jednotlivé priestorové kategórie môžu ale aj nemusia byť vyjadrené. Ak sú nevyjadrené, sú buď úplne mimo záujmu, alebo majú neurčitú či generickú povahu. Preto sa môže stať, že lokátor bude vyjadrený, no referent ostane nevyjadrený. V takom prípade, keďže lokátor je závislý na referentovi, referent bude neurčitý, generický, prípadne doplnený kontextom. Takto môže byť vyjadrený napríklad pohyb „popod“, pričom nebude definované, popod čo pohyb prebieha. Môžeme teda hovoriť o *bezreferentovom lokátore*. Môže sa tiež stať, že referent bude známy, ale lokátor ostane nevyjadrený (prázdny). V tom prípade hovoríme o takzvanom základnom lokátore, teda k referentovi sa vzťahujeme ako k bodu – jeho priestorové vlastnosti nehrajú rolu a referent vnímame ako celok.

Orientácia (*orientation*) V prípade, že figúru konceptualizujeme ako zložitejší objekt, môžeme určiť jeho orientáciu (akési natočenie voči referentovi). Pre vyjadrovanie orientácie sa v jazyku požíva iná skupina slovies. Často ide o metaforické výrazy ako „hľadí na“, alebo „je chrbtom k“ a pod. V našom prípade ide však o nedôležitú oblasť (viac pozri Jackendoff, 1983, 168n).

Vektor (*vector, direction, orientation*) Tento element je objektom nášho záujmu. Tak, ako lokátor bližšie definuje referenta, vektor bližšie definuje dráhu. Vektor vyjadruje, akým spôsobom je určovaný pohyb figúry voči referentovi (prípadne voči lokátoru). Treba podčiarknuť, že pri určovaní vektora sa musíme aj k referentovi vzťahovať ako k bodu – špecifiká referenta už totiž rieši lokátor. Existuje viacero spôsobov, ako definovať vektor. Jedným zo spôsobov je definícia na základe zdroja a cieľa pohybu. Ak je referent cieľom pohybu, vektor je akcedálny, ak je referent zdrojom pohybu, vektor je decedálny (pozri tabuľku 2).

Zdroj	Cieľ	Vektor	Príklad
0	1	akcedálny ACE	do mesta
1	0	decedálny DCE	z mesta
0	0	viálny VIA	cez mesto

Tabuľka 2: Vektor definovaný na základe zdroja a cieľa

Problém nastáva, keď referent nie je ani zdrojom, ani cieľom pohybu. Túto zvyškovú kategóriu nazvime viálnym vektorom – referent sa nachádza niekde na dráhe. Toto rozdelenie však môže mať tiež svoje nedostatky: môže sa stať, že dráha obsahuje zdroj aj cieľ, alebo jeden z nich (takzvaná ohraničená dráha, *bounded path*; Jackendoff, 1983, s. 165). Preto je lepšie definovať akcedálny vektor ako „približovanie sa k referentovi“ a decedálny ako „vzdďalovanie sa od referenta“.

Okrem toho sa v jazykoch vyskytujú aj iné vektory, ktoré týmto modelom nie sú zachytené. Jednak musíme rozlíšiť prípady, keď dráha pretína referenta, vtedy hovoríme o perlatívnom vektore, a keď ho kopíruje (t.j. pohyb po ploche, pozdĺž línie, alebo v rámci objektu), vtedy hovoríme o viálnom vektore. Často netreba robiť kontrast medzi týmito dvoma prípadmi. Vtedy vektor nazývame súborne ako viálny. V jazykoch sa objavujú aj iné typy pohybu, ktoré spadajú do oblasti vektora. Jedným z nich je návrat, teda pohyb späť. Pri tomto pohybe musíme predpokladať predchádzajúci výskyt v lokácii referenta. Ďalším typom pohybu, ktorý sa môže vyskytnúť, je kruhový pohyb (napr. okolo referenta). V jazykoch sa stretávame aj so zloženým pohybom, ktorý kombinuje akcedálny a decedálny vektor. Tento pohyb typu „tam a späť“ sme nazvali *komeálny vektor*. Kompletnú sumarizáciu vektorov

uvádzame v tabuľke 3.¹

Vektor		Popis	Príklad
akcedálny	ACE →	približovanie sa k referentovi	k domu
decedálny	DCE ↗	vzd'alo vanie sa od referenta	od domu
perlatívny	PER ⇄	prekriženie referenta	cez dom, cez rieku
viálny	VIA ⇌	pohyb pozdĺž/v rámci referenta	pozdĺž rieky, po meste
recedálny	RCE ↶	návrat späť smerom k referentovi	späť k domu
cirkulárny	CIR ⌚	kruhový pohyb okolo referenta	okolo domu
komeálny	CME ⇌	pohyb typu „tam a späť“	hore-dolu

Tabuľka 3: Vektor

Koncept vektora sa v teoretických prácach zaoberajúcich sa sémantikou priestoru alebo v častiach gramatík jednotlivých jazykov, ktoré sa týmto zaoberajú, takmer nevyskytuje. Stretávame sa tu s menej vhodným termínom *smer* (*direction*), ktorý však spadá do významu vektora – je jeho významovou podmnožinou. Termín vektora preberáme od L. Talmyho (2003, s. 53), ktorý sa podrobne zaoberá dráhou a jej komponentmi.

Referenčné rámce (*frames of reference*) Referenčné rámce je koncept pochádzajúci z fyziky. Ide o abstraktný súradnicový systém (množinu referenčných bodov), pomocou ktorého sa popisujú priestorové vzťahy. Konkrétnym príkladom je karteziánska súradnicová sústava, ktorá je pravouhlým referenčným rámcom. Referenčné rámce boli známe aj v iných vedách blízkych ľudskej kognícii a Stephen Levinson ich prepracoval najmä na základe údajov z tenejapajského nárečia jazyku tzetzel (Levinson, 1996). V jazyku ich môžeme chápať, ako akési perspektívy, cez ktoré popisujeme priestorový event. Levinson vyčlenil tri referenčné rámce: absolútny (*absolute*), vnútorný (*intrinsic*) a relatívny (*relative*; porovnaj tiež kapitolu 1.1).

Absolútny referenčný rámec je binárny priestorový vzťah, pričom argumentmi sú figúra a referent. Vzťah medzi nimi je definovaný fixne prírodným prostredím (geografia, vertikálna daná gravitáciou, svetové strany; Levinson, 1996, s. 31–33).

Vnútorný referenčný rámec je tiež binárny priestorový vzťah, pričom argumentmi

¹Aby boli priestorové vlastnosti jednotlivých vektorov zjavné, priradili sme každému vektoru okrem glosovej skratky aj grafickú šípku.

sú opäť figúra a referent. Vzťah medzi nimi je definovaný na základe inherentných vlastností referenta (predná, spodná, bočná strana a pod.). Treba pri tom povedať, že tieto vlastnosti referenta nie sú v skutočnosti inherentné, ale kultúrne nadobudnuté – niekde môžu byť dané ich používaním, niekedy ich geometriou. Často pri tom ide o prirovnávanie predmetov k častiam tela (Levinson, 1996, s. 26–28). **Relatívny** referenčný rámec je ternárny priestorový vzťah, pričom argumentmi sú figúra, referent a perspektíva hovoriaceho. Vzťah medzi figúrou a referentom je definovaný relatívne na základe perspektívy hovoriaceho. Preto veta „Auto odbočilo doprava“ môže byť interpretovaná rôzne: z pohľadu auta (vnútorný referenčný rámec), alebo z pohľadu pozorovateľa stojaceho mimo auta (relatívny referenčný rámec; Levinson, 1996, s. 28–31).

Typy referentov Inšpirovaní Levinsonovými referenčnými rámcami, rozhodli sme sa rozdeliť referentov podobne do troch skupín. Tieto vektory vychádzajú z troch skupín, ktoré korešpondujú s Levinsonovými referenčnými rámcami. Referent teda môže byť troch typov: prírodný, objektový a osobový. **Prírodný** referent korešponduje s absolútnym referenčným rámcom. Referentom je samotné prírodné prostredie, fixné aspekty ako vertikálna daná gravitáciou, alebo materiál referenta, či iný inkorporovaný fixný princíp. Týmto myslíme referenta, ktorý už nie je bližšie špecifikovaný vo výpovedi, ale vychádza zo samotného znaku vyjadrujúceho súčasne vektor. Ako príklad posluží príslovka „nahor“. Jej referentom, ktorý je v jadre významu príslovky, je vertikálna. Vektor, ktorý hovorí o pohybe v protismere (pomyselnej) gravitácie, potom odlišuje túto príslovku od príslovky „nadol“ (pozri tiež nasledujúci oddiel). **Objektový** referent korešponduje s vnútorným rámcom. Referentom môže byť akýkoľvek predmet, ktorý je bližšie špecifikovaný vo výpovedi (priamo vo vete, alebo inde v kontexte). Môže ním byť napríklad predmet, zvieratá, ale aj osoba.

Osobový referent korešponduje s relatívnym referenčným rámcom. Referent je tu oproti objektovému referentovi vyjadrený ako gramatická osoba (napr. 1SG). Hoci pri analýze jazykov sa stretávame výlučne s prvou osobou (referentom sa stáva hovoriaci), môžu nastať prípady, keď to tak nie je (referentom sa stáva 3SG). Ide najmä o prípady, keď sa pôvodný hovoriaci (rozprávač) vyskytuje v inom časovom a priestorovom kontexte.

torovom kontexte, teda napríklad pri rozprávaní (v neprítomnom čase). Referentom teda nie je rozprávajúci, ale perspektíva, z ktorej je dej rozprávaný. Pre tieto prípady existuje v deixii osobitný termín, takzvané *deiktické centrum* (napr. Riemer, 2010, s. 399; Hirschová, 2017; Wilkins a Hill, 1995; tiež nazývanom *origo* Bühler, 1934). Deiktické centrum je bod, ktorý stanovuje koordináty (tu, teraz, ja) – perspektívu pozorovateľa, ktorá je väčšinou zhodná s hovoriacim, no práve pri rozprávaní byť nemusí. Ak teda budeme v analýze jazykov hovoriť o osobovom referentovi, ktorým je hovoriaci (1SG), budeme mať na mysli práve deiktické centrum.

Lexikálna inkorporácia priestorových elementov Ak sa zameriame na slová, ktoré vyjadrujú priestorové vzťahy, napríklad pohybové slovesá alebo príslovky, môžeme identifikovať niektoré z priestorových elementov ako konštanty (lexikálne inkorporované), niektoré ako premenné, ktoré môžu alebo nemusia byť vyplnené vo vete alebo v širšom kontexte (Jackendoff, 1983, s. 183–187). V tabuľke 4 uvádzame lexikalizáciu na príklade dvoch anglických slov *walk* a *enter*. V tabuľke je číslom

	<i>walk</i>	<i>enter</i>
Figúra	(1)	0
Hybnosť	1	1
Dráha	1	1
Lokátor	0	INE
Vektor	0	ACE
Referent	0	0
Spôsob	1	0

Tabuľka 4: Príklad lexikalizácie na slovesách *walk* a *enter*

1 alebo konkrétnou hodnotou označená existencia elementu v slovese (je lexikalizovaný). Jednotka v zátvorke znamená, že je element čiastočne vyjadrený. Nuly znázorňujú prázdne premenné. Jednotlivé slovesá môžeme vysvetliť nasledovne.

Sloveso *walk* („kráčať“) má čiastočne lexikalizovanú figúru – kráčanie je typické pre nejakého tvora, ktorý má nohy, čo čiastočne obmedzuje výber referenta. Hybnosť vyplýva z toho, že ide o pohybové slovesá, dráha zase zo samotnej hybnosti (okrem toho je dráha bližšie špecifikovaná vektorom, lokátorom a prípadne inými elementmi). Z ostatných elementov je pri slovese *walk* lexikalizovaný len spôsob, ktorým je chôdza. Lokátor, vektor a referent sú prázdne a môžu byť vyjadrené vo vete

či v kontexte. U slovesa *enter* je to mierne inak. O figúre nám toto sloveso nehovorí vôbec nič – môže byť akákoľvek. Podobne je to so spôsobom – pokojne môže ísť o plávanie, kotúľavý pohyb, či let. Oproti tomu lokátor a vektor sú inkorporované do sémantiky slovesa – ide o pohyb smerom k referentovi, dokonca do jeho vnútra.

Premenné, označené v tabuľke 4 nulou, môžu byť vyjadrené rôznym spôsobom: morfológicky – flektívne alebo deriváciou, prostredníctvom afixov, klitík, či nekonkatenatívnych procesov. Ďalej môžu byť vyjadrené syntakticky pomocou akýchsi sate-litov – direkcionál, neplnovýznamových slovies, sériových slovies a podobne. Treťou možnosťou je, že je informácia vyjadrená perifrasticky, napríklad nejakou NP vo vete.

1.3 Vyjadrovanie vektora na slovesách

V práci sa zameriame na vyjadrovanie vektora na slovesách. Inšpirácia prišla z oblasti typických (napríklad indoeurópskych) substantív, kde sú tieto priestorové vzťahy zjavnejšie, preto je im v literatúre venovaná oveľa väčšia pozornosť. Ako príklad dobre poslúži maďarčina. Maďarské substantíva majú množstvo pádov, časť z nich priestorových (pozri tabuľku 5). Slovo *asztal* („stôl“) je vyskloňované devia-

Vektor	vnútro	povrch	blízkosť
stav	asztal ban	asztal on	asztal nál
ACE	asztal ba	asztal ra	asztal hoz
DCE	asztal ból	asztal ról	asztal tól

Tabuľka 5: Vektor v maďarských pádoch

timi priestorovými pádmi. V stĺpcoch je rôzny lokátor (vnútro, povrch, blízkosť), v riadkoch je stav a dva pohyby rozdielne vo vektore (akcedálny a decedálny). Najmä na pádoch s vnútorným a povrchovým lokátorom môžeme vidieť, ako segmenty kovariujú s významom lokátora a vektora. Pri lokátore blízkosti vidíme pravidelnosť len v tvare *-tól* s decedálnym vektorom, ostatné tvary *-nál* a *-hoz* do našej schémy nezapadajú. Pri vnútornom lokátore môžeme pádový marker analyzovať nasledovne: ak segment „b“ bude nositeľom informácie pre vnútro, tak posledný segment bude niesť význam vektora/stavu. Schematicky sme to zhrnuli v tabuľke 6. Mohli by sme polemizovať, že na nejakej úrovni tu ide o variovanie vektora v tvare pádovej

koncovky. V každom prípade minimálne vidíme fúziu dvoch priestorových kategórií: vektora a lokátora. A tu sa dostávame k našej výskumnej otázke:

Môžeme nájsť podobné prípady na slovesách? Ak áno, akým spôsobom sa kóduje vektor na slovesách?

Vektor	Pád
stav	L-V- n
ACE	L-V- $\emptyset$
DCE	L-V- l

Vysvetlenie: L – segment pre lokátor; V – vokál

Tabuľka 6: Schematizácia maďarských priestorových pádov

1.4 Definovanie komparatívnych konceptov

Ako jasne ukázal vo svojej štúdií Martin Haspelmath, ak sa máme pustiť do typologickej práce porovnávaním niekoľkých jazykov, potrebujeme najprv definovať komparatívne koncepty, na základe ktorých toto porovnávanie môžeme uskutočniť (Haspelmath, 2010). Tieto komparatívne koncepty sú často reťazové – na definovanie komplexnejších potrebujeme definovať základnejšie. V predchádzajúcej sekcii sme zadefinovali jednotlivé priestorové zložky, hlavne však objekt nášho záujmu – vektor. Keďže nás zaujíma vyjadrovanie vektora na pohybových slovesách, potrebujeme zadefinovať osobitne slovesá a pohybové slovesá.

Sloveso Substantíva a slovesá patria k dvom základným lexikálnym kategóriám v jazykoch. Hoci sa objavili názory, že niektoré jazyky tieto dve kategórie nerozlišujú (napr. Bloomfield, 1917; Swadesh, 1938; Milner, 1956), Robert Dixon v podstate ukázal, že to tak nie je ani v jazykoch, v ktorých sa tieto viac odlišujú od indoeurópskych substantív a slovies, a že je len potrebné lepšie sa prizrieť (Dixon, 2010b, s. 38). Tiež treba poznamenať, že aj keby Dixonove argumenty neobstáli a niektoré jazyky tieto dve lexikálne kategórie skutočne nerozlišovali, vôbec to nevádi – dôležité pre nás je len to, aby potrebné jazykové elementy spadali do kategórie (komparatívneho konceptu), ktorú si zadefinujeme (Haspelmath, 2010, s. 670).

Dixon popisuje dve oblasti, v ktorých treba sloveso definovať: formálne vlastnosti a sémantické vlastnosti. Najdôležitejšou formálnou vlastnosťou sloves je, že ich prototypickou úlohou je byť hlavou predikátu (oproti substantívam, ktoré sú prototypicky jeho argumentmi; Dixon, 2010b, 38n, 2010a, 111n). Talmy Givón však tvrdí, že práve formálne (konkrétne morfológické) vlastnosti sú najmenej spoľahlivé, a sémantiku vníma ako komparatívne najkompaktnejšiu. Vyčleňuje štyri parametre, ktoré tvoria základ pre rozlíšenie troch najzákladnejších slovných druhov: substantív, sloves a adjektív. Týmito parametrami sú (Givón, 2018, s. 248):

1. **časová stabilita** (*temporal stability*) – nakoľko prebieha zmena v čase,
2. **zložitosť** (*complexity*) – počet zoskupených sémantických črt,
3. **konkrétnosť** (*concreteness*) – fyzickosť, existencia v priestore (oproti abstraktným myšlienkam),
4. **priestorová ucelenosť** (*spatial compactness*) – miera ucelenosti, spojitosti v priestore (oproti rozptýlenosti),

pričom prvý parameter považuje za najdôležitejší.

Prototypické slovesá vymedzil Givón podľa týchto parametrov nasledovne: 1. Oproti substantívam sú slovesá na časovo nestabilnom konci škály. Ide o kompaktné javy, ktoré sa udiali za relatívne krátku dobu (napr. zmena stavu, vlastností alebo polohy). 2. Z pohľadu zložitosti slovesá definuje ako značne zložité, no vyskytujú sa medzi nimi skupiny sloves, ktoré so svojimi argumentmi zaobchádzajú podobne (slovesá majú často podobné valenčné rámce a ich argumenty hrajú podobné sémantické roly). 3. Z pohľadu konkrétnosti kódujú prototypické slovesá udalosti, ktoré zapájajú konkrétne entity (t. j. prototypické substantíva) ako participantov. Tí sú potom pôvodcami činností (*actions*), podliehajú zmene, alebo sa účastnia pohybu. 4. Z pohľadu ucelenosti dáva Givón do protikladu celistvosť a rozptýlenosť, a to osobitne v priestore a čase: Keď sú substantíva priestorovo celistvé a časovo rozptýlené (stabilné, teda časovo nie celistvé, ale trvajúce), tak slovesá sú časovo celistvé (nestabilné, trvajúce relatívne krátku dobu) a priestorovo rozptýlené (Givón, 2018, s. 250–251; k ďalšiemu prehľadu sloves pozri Bybee, 2000).

Z predchádzajúceho rozboru definujeme slovesá nasledovne:

Slovesá sú slovný druh, ktorého hlavnou funkciou je stáť ako hlava predikátu. Vyjadrujú časovo nestabilné entity, najčastejšie deje, činnosti, zmenu stavu, alebo pohyb.

Pohybové sloveso (*verb of motion*) Keďže pohybové sloveso patrí podľa nami zadaného opisu k prototypickým slovesám a pohybovým zložkám sme sa osobitne venovali v kapitole 1.2, jeho definovanie bude potrebovať len krátky úvod. Je jasné, že pohybové sloveso musí mať kategóriu hybnosti *pohyb*. No sloves, ktoré vyjadrujú pohyb (zmenu miesta v čase), je viacero druhov. Jednu skupinu tvoria takzvané slovesá premiestnenia (*displacement verbs*), ktoré zahŕňajú pohyb figúry. Vyznačujú sa tým, že figúra nie je v roli subjektu, ale v roli objektu. Subjektom je potom agens, ktorý premiestnenie spôsobuje. Takýmito slovesami sú napríklad *poslať, zdvihnúť, preniesť, posunúť* a pod. Talmy nazýva tieto slovesá agentívnymi slovesami (*agentive verbs*), teda takými, ktorých agens spôsobuje pohyb figúry a zároveň sám ňou nie je (Talmy, 2003, s. 28). Slovesá tohoto typu nebudeme v našej práci považovať za pohybové a ani ich podrobovať komparatívnej analýze. Za pohybové slovesá budeme teda považovať len neprechodné slovesá (ak daný jazyk má dištinkciu prechodnosti). Definíciu sme teda formulovali nasledovne:

Pohybové sloveso je také sloveso, ktoré vyjadruje zmenu v čase, konkrétne zmenu *miesta*. Ak má jazyk neprechodné slovesá (teda slovesá s valenciou 1), pohybové sloveso je neprechodné. Samé o sebe obsahuje priestorovú zložku hybnosti – *pohyb*. Okrem toho jeho význam môže obsahovať ďalšie priestorové zložky: typ referenta, typ figúry, vektor, lokátor, spôsob pohybu a pod.

2 Analýza jednotlivých jazykov

V tejto kapitole sa budeme jednotlivo venovať analýze zvolených jazykov. Posnažíme sa vybrať z dostupnej literatúry všetky relevantné informácie k vyjadrovaniu vektora na slovesách. Neobídeme sa bez popisu oblastí jazyka, ktoré primárne nie sú v centre skúmanej problematiky – ďalšie priestorové kategórie a oblasti jazyka, v ktorých ide o vyjadrovanie priestorových vzťahov. Vyjadrovanie priestorových vzťahov, podobne ako väčšina iných oblastí jazyka, sú komplexným problémom, ktorý potrebuje širší kontext.

Druhou dôležitou zložkou nasledujúcich sekcií bude pokus o abstrahovanie z popísaných charakteristík jednotlivých jazykov podľa teoretického rámca navrhnutého v prvej kapitole. Abstrakcia bude jednak rešpektovať logiku jednotlivých jazykov, aby nebola ťažkopádna, jednak bude robená na základe vytýčených komparatívnych konceptov, aby bolo možné porovnávať črty jednotlivých jazykov.

2.1 Čínština

2.1.1 Základná charakteristika

V nasledujúcej časti sa budeme venovať štandardnej čínštine, v anglickej literatúre nazývanej aj mandarínskou čínštinou (*Mandarin Chinese* alebo *Modern Standard Mandarin Chinese*, okrem iných názvov). Ide o jazyk založený na pekingskej variete, ktorý sa používa ako oficiálny jazyk v mnohých verejných inštitúciách, ako čínska vláda, rozhlas, vzdelávací systém a iné (C.-R. Huang a Shi, 2016, s. 2).

Čínština je považovaná za analytický a izolačný jazyk. Slová sú väčšinou jednoslabičné, zriedkavo dvojslabičné. Z približne 400 dostupných slabík (podľa fonotaktických pravidiel jazyka) sú všetky použiteľné ako slová. Dvojslabičné slová vznikajú ich spojením, z ktorých niektoré môžeme analyzovať ako kompozitá, iné nie (v iných je význam kompozít synchronne ťažko identifikovateľný). Ide o vcelku základné slová (napríklad slová pre počítač – diànnǎo, alebo bravčové – zhūròu). Z toho dôvodu, ako tvrdí Shei, je ťažké nájsť takú jasnú hranicu medzi pojmami *morféma* a *slovo*, alebo *slovo* a *kompozitum*, ako napríklad v indoeurópskych jazykoch (Shei, 2014, s. 4–7). Okrem toho, tým istým spôsobom, skladaním slov (slabík), sa tvoria slovné

konštrukcie a vety. Význam jednotlivých slov/mofrém je teda daný nie len foneticky (slabika s jedným z tónov), ale aj kontextovo. Kontext môže rozlíšiť, či ide o sloveso, či predložku a podobne.

2.1.2 Pohybové slovesá

Pred tým, než sa začneme zaoberať vyjadrovaniu vektora, je potrebné venovať pár slov čínskym pohybovým slovesám. C. N. Li a Thompson delia čínske slovesá nasledovne²: Pohybové slovesá sú časťou skupiny činnostných slovies (*verbs of action*), medzi ktorými môžeme vyčleniť takzvané slovesá premiestnenia (*verbs of displacement*). Tieto slovesá vyjadrujú zmenu umiestnenia nejakého objektu (t. j. figúry). Medzi slovesá premiestnenia teda okrem pohybových slovies patria aj napríklad tranzitívne slovesá, ktoré buď inherentne vyjadrujú zmenu miesta (napr. slovesá *poslať, hodiť, vyniesť, viesť*), alebo je táto zmena potenciálna (napr. *udrieť*; C. N. Li a Thompson, 1989, s. 58; pozri tiež kapitolu 1.4 – časť o pohybových slovesách).

Čínske pohybové slovesá môžeme rozdeliť do viacerých kategórií. V prvom rade ide o veľké množstvo slovies, ktoré kódujú spôsob pohybu – **slovesá spôsobu pohybu** (napr. *zǒu* kráčať, *pǎo* bežať, *fēi* letieť, *gǔn* kotúľať sa). Táto skupina sa zdá byť otvorenou kategóriou. Oproti tomu nasledujúce dve skupiny slovies fungujú ako uzatvorené kategórie, pretože môžu slúžiť ako direkcionálne komplementy (pozri v nasledujúcej podkapitole 2.1.3).

Do ďalšej skupiny patria dve slovesá: *lái* prísť a *qù* ísť. Tieto slovesá – **slovesá s osobovým referentom** – určujú vektor pohybu na základe hovoriaceho (referent je teda osobový – referentom je hovoriaci) – sloveso *lái* má vektor akcedálny, sloveso *qù* decedálny (pozri tabuľku 7).

Posledná skupina desiatich slovies má komplexnejšie priestorové vlastnosti. Slovesá vyjadrujú pohyb nahor, nadol, dnu (do), von (z), späť, skrz, preč od a pohyb k. Prehľadný popis pohybových vlastností je v tabuľke 8. Nazvime ich **slovesá s**

---

²V teoretickej časti § 1.4 Pohybové sloveso sme uviedli rozdelenie slovies, ktoré sa líši od rozdelenia podľa C. N. Li a Thompsona. Slovesá premiestnenia nepovažujeme za nadradenú skupinu, do ktorej patria aj pohybové slovesá, ale ako ďalšiu skupinu slovies, ktoré vyjadrujú (respektíve implikujú) pohyb. Čínskymi slovesami premiestnenia sa zaoberáme z dôvodu kontrastu – pohybové slovesá a slovesá premiestnenia sa nesprávajú úplne totožne. Do záverečnej typológie však tieto slovesá nebudeme zhrňovať.

objektovým a prírodným referentom.

Tvar	Preklad	Referent	Vektor
lái	prísť	osobový	ACE →
qù	(od)ísť	osobový	DCE ↗

Tabuľka 7: Slovesá s osobovým referentom *lái* a *qù*

Tvar	Preklad	Referent	Lokátor	Vektor
shàng	stúpať (nahor)	prírodný (horizontalita)	∅	?
qǐ	stúpať (nahor)	prírodný (horizontalita)	∅	?
xià	klesať (nadol)	prírodný (horizontalita)	∅	?
jìn	vojsť (do)	objektový	vnútro	ACE →
chū	vyjsť (z)	objektový	vnútro	DCE ↗
guò	prejsť (cez)	objektový	∅/vnútro	PER ↔
huí	vrátiť sa (späť)	objektový	∅/blízkosť	RCE ↖
dào	prísť (k)	objektový	∅/blízkosť	ACE →
lǒng	približovať sa (k sebe)	recipročný/objektový	∅/blízkosť	ACE →
kāi	vzdďalovať sa (od seba)	recipročný/objektový	∅/blízkosť	DCE ↗

Tabuľka 8: Slovesá s objektovým a prírodným referentom

Hoci sa zdá, že ide tiež o uzavretú kategóriu, rôzni autori uvádzajú rôzny počet sloviess. Tabuľka 8 kombinuje všetky uvádzané slovesá. Chao neuvádza sloveso *dào*, no ako jediný má v zozname sloveso *lǒng*, ktoré má byť komplementárne ku *kāi* (Chao, 1970, s. 458). Li a Thompson uvádzajú len osem sloviess. V ich zozname chýbajú slovesá *dào* a *lǒng* (C. N. Li a Thompson, 1989, s. 59, fig. 81). Sloveso *lǒng* neuvádza ani Li (X. Li, 2017, s. 92, fig. 1).

Mnohé z uvedených slov fungujú ako páry s komplementárnym významom (alebo sú tak aspoň v literatúre uvádzané). Takýmito dvojicami sú *shàng* a *xià*, *jìn* a *chū*. Sloveso *qǐ* má mierne iný význam a iné použitie ako *shàng* (okrem pohybu smerom nahor znamená aj vstať, alebo postaviť sa). Často sa totiž spája so slovesom *lái* a len v málo prípadoch, ktoré sú často lexikalizované, slúži ako rezultatívny komplement (S.-m. Huang a Hsieh, 2008, s. 60). Sloveso *guò* nemusí mať lokátor vyslovene vnútro. Okrem pohybu skrz má význam aj pohybu ponad (pozri schematické zobrazenie v Chao, 1970, s. 548, tab. 9). Sloveso *dào* má okrem významu približenia sa aj význam dorazenia. Sloveso *kāi* má okrem vzdďalovania sa od seba aj význam otvárania – tento význam je v súčasnosti dokonca primárny. Slovesá *lǒng* a *kāi* nemusia mať len

recipročného referenta. Vyskytujú sa aj vo význame približovania sa a vzdďalovania sa od niečoho, preto v tabuľke uvádzame, že majú prípadne aj objektový typ referenta.

Z hľadiska skúmania referentov, s čím súvisí aj vektor, môžeme tieto slovesá rozdeliť na dve skupiny. Do prvej skupiny patria slovesá, ktorých referentom je horizontalita (*shàng, qǐ* a *xià*). Ťažko tu hovoriť o konkrétne vektore, pretože tu nejde o približovanie, či vzdďalovanie sa. Do druhej skupiny patria zvyšné slovesá, ktoré majú objektový referent, a teda je tu možnosť určenia vektora. Okrem toho, všetky tieto slovesá kódujú aj lokátor.

2.1.3 Direkcionálne komplementy

Z predošlej pasáže sa môže zdať, že popisované slovesá fungujú samostatne. Platí to však iba niekedy, pretože slovesá v tabuľkách 7 a 8 sa často vyskytujú v slovesných komplexoch, ako *direkcionálne komplementy* (napríklad X. Li, 2017).

Slovesný komplex môžu tvoriť dve až tri slovesá. Prvé sloveso je vždy hlavným slovesom, budeme ho značiť ako V, ostatné slovesá sú direkcionálne komplementy značené písmenom C. Jednotlivé konfigurácie sloves sme zhrnuli v tabuľke 9. Keď sú slovesá dve, schéma bude vždy V–C (konfigurácie 1–3). Keď sú tri, schéma bude V–C₁–C₂ (konfigurácia 4).

Konfigurácia	I.	II.	III.
1.	V	C	
2.	V		C
3.		V	C
4.	V	C ₁	C ₂

Vysvetlenie: I. – slovesá spôsobu pohybu a slovesá premiestnenia; II. – slovesá s objektovým a prírodným referentom, tabuľka 8; III. – slovesá s osobovým referentom *lái* a *qù*, tabuľka 7; V – hlavné sloveso; C – direkcionálny komplement; C₁ – prvý direkcionálny komplement; C₂ – druhý direkcionálny komplement

Tabuľka 9: Konfigurácia direkcionálneho slovesného komplexu

Ak sú slovesá dve, môžu byť v troch rôznych kombináciách. V konfigurácii číslo 1 je na prvom mieste sloveso z prvej skupiny (teda kódujúce spôsob pohybu) alebo akékoľvek iné sloveso premiestnenia, a na druhom mieste je sloveso s objektovým alebo prírodným referentom. Pozri príklad (2):

- (2) tā **tiào guò** nèi-tiáo hé le.
3SG skočiť prejsť ten-CL rieka CRS
Preskočil cez tú rieku.

(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 60, fig. 88)

Konfigurácia číslo 2 zodpovedá stavu, keď hlavné sloveso vyjadruje spôsob pohybu a direkcionálny komplement je *lái* alebo *qù*:

- (3) yī ge nánházi xiàng wǒ **pǎo lái**.
jeden CL chlapec smerom.k 1SG bežať prísť
Jeden chlapec beží ku mne.

(X. Li, 2017, s. 92, fig. 2)

Tretia konfigurácia nastáva, keď hlavným slovesom je sloveso z tabuľky 8 a direkcionálnym komplementom je *lái* alebo *qù*:

- (4) Fǎngwènzhě jíyú **jìn lái**.
Interviewer netrpezlivý vojsť prísť
Novinár už chce vstúpiť dnu. (smerom ku mne)

Štvrtá konfigurácia je prípad, keď má slovesný komplex tri slovesá:

- (5) Zhāngsān **zōu jìn lái** le.
Zhangsan kráčať vojsť prísť PFV/CRS
Čangsan vošiel. (smerom ku mne)
(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 61, fig. 90)

- (6) Zhāngsān **zōu jìn qù** le.
Zhangsan kráčať vojsť odísť PFV/CRS
Čangsan vošiel. (smerom odo mňa)
(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 61, fig. 91)

Zaujímavé pri týchto komplexoch je, že ich členy nemusia vždy stáť pri sebe. Ak je prvé sloveso prechodné, jeho objekt môže stáť pred komplexom, za komplexom, alebo v rámci komplexu – medzi prvým a druhým, alebo druhým a tretím členom:

- (7) tā **duān** le yī wǎn tāng **shàng lái** le.
3SG servírovať PFV jeden misa polievka stúpať prísť CRS
Priniesol nahor miskú polievky. (smerom ku mne)

(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 61, fig. 96a)

- (8) tā **duān** **shàng** yi wǎn tāng **lái** le.
3SG servírovať stúpať jeden misa polievka prísť CRS
Priniesol nahor misku polievky. (smerom ku mne)
(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 61, fig. 96b)

Tu existujú aj obmedzenia: ak je objekt neurčitý (napr. *yī ge nánházi* jeden chlapec), môže sa vyskytnúť len mimo slovesného komplexu.

Keď sa však vyskytuje objekt určujúci polohu (direkcionálna NP), čo sa môže stať, aj keď je hlavné sloveso pohybové (neprechodné), direkcionálna NP sa môže vyskytnúť len za prvým smerovým komplementom. Schematicky by sa to dalo zobraziť nasledovne:

- V-C₁-dirNP-C₂,
- *V-dirNP-C₁-C₂.

- (9) tā **zòu** **jìn** fángjiān **lái**.
3SG kráčať vstúpiť izba prísť
Vstúpil do miestnosti. (smerom ku mne)
(X. Li, 2017, s. 93, fig. 13)

- (10) *tā **zòu** fángjiān **jìn** **lái**.
3SG kráčať izba vstúpiť prísť

Perfektívny aspektuálny marker *le* sa však správa inak. Môže sa nachádzať len za hlavným slovesom, alebo za celým komplexom. Možné konfigurácie teda sú:

- V-*le*-C₁-C₂
- V-C₁-C₂-*le*

2.1.4 Záver

V predošlých sekciách sme prebrali čínske pohybové slovesá, ich vlastnosti a správanie. V čínštine existuje obmedzený počet priestorových sloves (slovesá v tabuľkách 7 a 8), ktoré okrem svojej základnej funkcie môžu plniť aj funkciu direkcionálnych komplementov, a to samostatne (príklady 2–4), alebo kombinovane (komplementy sú dva, príklady 5–9).

Direkcionálne komplementy vyjadrujú rôznu časť priestorových vzťahov. Slovesá *lái* a *qù* vyjadrujú akcedálny a decedálny vektor pri osobovom referentovi (referentom je sám hovoriaci, teda 1. osoba). Slovesá v tabuľke 8 sú obsažnejšie. Okrem typu referenta a vektora nesú aj informáciu o lokátore. Lokátor však nie je u všetkých slovies rovnako pevný. Len slovesá *jìn* a *chū* majú lokátor interiority. Ostatné slovesá majú lokátor buď prázdny (doplní sa podľa kontextu, alebo sa s referentom pracuje ako s bodom), alebo má základnú hodnotu (v tabuľke 8 uvedenú za lomkou). Dalo by sa teda polemizovať o tom, ako komplementy určujú typ referenta a vektor. Zatiaľ čo u osobového referenta sú v čínštine dva vektory (ACE, DCE), u objektového referenta je vektor aj recedálny aj viálny.

Pri vyjadrovaní horizontality sa hodnota vektora nedá určiť (pohyb nahor a nadol s správa komplexne), dokonca je to zbytočné, pretože osobitne vyčleňovať kategóriu horizontálneho pohybu, striedavého či iného nie je potrebné.

Skutočnosť, že NP vyjadrujúca polohu sa môže vyskytovať len v rámci komplexu (ak sa vyskytuje druhý komplement, musí nasledovať po direkcionálnom NP), hovorí o spojitosti vyjadrovania priestorových vzťahov. Niektoré slovesá uvedené v tabuľke 8 však môžu byť interpretované aj ako priestorové predložky:

- (11) *tā pǎo dào cǎochǎng le*
3SG bežať prísť pole CRS
Bežal na pole.

(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 412, fig. 68a)

- (12) *tā pǎo [dào cǎochǎng] qù le*
3SG bežať [do pole] odísť CRS
Bežal na pole. (preč odo mňa)

(C. N. Li a Thompson, 1989, s. 413, fig. 68b)

Osobitná – gramatická – úloha direkcionálnych komplementov je podčiarknutá aj ich vývojom. Pôvodne pohybové slovesá sa gramatikalizujú a môžu fungovať ako inchoatívne, rezultatívne alebo tematické markery. Huang a Hsieh uvádzajú vo svojej štúdiu podrobný rozbor gramatikalizácie direkcionálnych komplementov – pôvodný priestorový význam sa mení na časový a abstraktný (S.-m. Huang a Hsieh, 2008).

2.2 Nemčina

2.2.1 Základná charakteristika

Nemčina, ako zástupca indoeurópskej rodiny jazykov, je flektívny jazyk.³ Čo sa týka slovíes, o ktoré nám v analýze ide, majú bohatú rozvinutú morfológiu. Každé sloveso môžeme rozdeliť na niekoľko morférov (gramatických aj lexikálnych). V oblasti flexie nájdeme veľké množstvo tvarov. Slovesá sa časujú, majú zvláštne tvary pre slovesný spôsob (konjunktív, imperatív) a slovesné časy. Nemčina využíva syntetické ako aj analytické tvary slovíes: teda pre vyjadrenie časov a spôsobov využíva aj pomocné slovesá v kombinácii s neurčitými slovesnými tvarmi (infinitív a participia).

Nemecká slovotvorba bohato uplatňuje prefixáciu, sufixáciu a kompozíciu. Pre vyjadrovanie vektora je dôležitá práve prefixácia. Nemčina rozoznáva dva typy takto formovaných slovíes: slovesá s neodlučiteľnou predponou (*Präfixverben* alebo *Verben mit untrennbarer/fester Vorsilbe*; Zifonun, 1973; Schröder, 1995; Eisenberg et al., 2006, s. 696; Duncan, b. r.[a]) a slovesá s odlučiteľnou predponou⁴ (*Partikelverben* alebo *Verben mit trennbarer Vorsilbe*; Durrell a Hammer, 2002, s. 511; Eisenberg et al., 2006, §1061; Duncan, b. r.[b]). Každý typ má vlastnú skupinu predpôn. Okrem toho existujú takzvané zmiešané predpony, ktoré môžu byť odlučiteľné aj neodlučiteľné. Analyzujú sa však ako prefixy (t.j. neodlučiteľné predpony), ktoré sú homonymné so slovesnými časticami (*Verbpartikeln*, teda odlučiteľnými predponami; Eisenberg et al., 2006, §1049).

Hlavný rozdiel je morfológický. Zatiaľ čo neodlučiteľné predpony ostávajú vždy pripojené ku kmeňu slovesa, odlučiteľné predpony sa správajú voľnejšie a môžu sa nachádzať mimo slovesa (o tom podrobne v ďalšej podkapitole). Okrem toho odlu-

---

³Pod tradičným typologickým termínom *flektívny jazyk* myslíme jazyk, ktorý z hľadiska fúzie (spôsobu spájania morférov) využíva konkaténáciu aj nekonkaténatívne procesy. Z hľadiska exponencie (množstva významov na morfému) je to jazyk kumulatívny, teda jedna morféma môže kumulovať viac významov (napr. rod, osobu a číslo). Z hľadiska variantnosti flexie ide o flexívny jazyk, to znamená, že pre jednu funkciu v jazyku môže existovať viacero nealomorfických morférov (teda v jazyku existuje viacero paradigiem). Z hľadiska syntézy je to syntetický jazyk, teda jedno slovo (definované tradične, vnútrojazykovo) môže byť tvorené viacerými morfévmi – najčastejšie jednou lexikálnou a viacerými gramatickými.

⁴Hoci slovo *predpona* je prekladom slova *prefix*, teda afix, ktorý sa pripája pred koreňovú morfému, termín *odlučiteľná predpona* nevyjadruje predponu v pravom slova zmysle. Ide skôr o akýsi typ klitika, ktoré sa v niektorých tvaroch pripája pred sloveso (teda proklitikon), v iných sa správajú voľnejšie. O jeho celkovej povahe pojednávame v podkapitole 2.2.2. Keďže sú však termíny *odlučiteľná* a *neodlučiteľná predpona* tradične zaužívané, budeme ich používať aj v tejto práci.

čiteľné predpony nájdeme aj vo voľnej forme ako plnovýznamové slová: najčastejšie sú to predložky (13a), potom príslovky (13b), zriedkavejšie adjektíva (13c) a substantíva (13d)⁵.

- (13) a. auf-, durch-, ein- (=in), zu-
- b. fort-, hin-, her-
- c. fest-, frei-, hoch-
- d. preis-, stand-, teil-

Ďalším rozdielom je prízvuk, ktorý je pri slovesách s neodlučiteľnou predponou na koreni, pričom pri slovesách s odlučiteľnou predponou je na predpone. Sémantický rozdiel nie je taký jasný, no vo všeobecnosti sa dá povedať, že väčšinou neodlučiteľná prefixácia kompletne mení význam slovesa (teda príbuznosť slovesa s predponou a bez predpony býva vzdialená), zatiaľ čo odlučiteľné predpony význam len modifikujú (teda sémantická príbuznosť je zjavná). Samozrejme, nájdeme množstvo protipríkladov. Vyjadrovanie priestorových vzťahov na slovese sledujeme najmä na slovesách s odlučiteľnými predponami; tu môžeme pozorovať aj istú pravidelnosť. Z toho dôvodu sa budeme venovať práve im.

2.2.2 Vetná syntax

Syntaxi sa budeme venovať do väčšej hĺbky, pretože je to potrebné pre pochopenie formálnej povahy odlučiteľných predpôn. Zo syntaktického hľadiska má nemčina v podstate pevný slovosled – fixný slovosled sa tu uplatňuje vo väčšej miere ako napr. v češtine, no predsa len v menšej miere ako v angličtine (Štícha, 2015, s. 127). V nemčine sa fixný slovosled oznamovacej vety skladá z viacerých častí: zo slovesnej frázy a z polí. Slovesná fráza môže byť jednoduchá (t.j. zložená len z jedného slova), alebo zložená z hlavy (finitného slovesa) a slovesného komplementu (Duncan, b. r.[c]); zložené slovesá sa zvyknú nazývať slovesný komplex (*Verbkomplex*; Eisenberg et al., 2006, s. 467n). Ostatné časti vety, v ktorých sa nachádza podmet, predmet a iné vetné členy ako okolnosti deja, sa v nemeckej gramatike nazývajú polia: predpolie

---

⁵Alternatívne môžeme povedať, že odlučiteľné predpony sú homonymné s niektorými predložkami, príslovkami, adjektívami a substantívami.

(*Vorfeld*), stredopolie (*Mittelfeld*) a zápolie (*Nachfeld*; Štícha, 2015, s. 139n; pozri tabuľku 10).

Predpolie	Hlava	Stredopolie	Komplement	(Zápolie)
Eine Frau	kauft	die Zeitung für ihre Oma.		
Eine Frau	hat	die Zeitung für ihre Oma	gekauft.	
Man	hat	ihn sicher	abgeholt	am Bahnhof.

Preklad viet zostupne: *Pani kupuje noviny pre svoju starú mamu.*; *Pani kúpila noviny pre svoju starú mamu.*; *Určite ho vyzdvihli – na stanici.*

Tabuľka 10: Štruktúra nemeckej vety

Základným pravidlom nemeckej oznamovacej vety je, že finitné sloveso sa nachádza vždy na druhom mieste vety, a ak má nejaké komplementy, ocitnú sa na konci vety (Duncan, b. r.[c]). Zápolie sa však nachádza ešte za komplementom, ktoré by malo byť na konci vety. Ide totiž o pole pre jednu vetnú zložku výnimočne vyňatú zo základného vetného rámca (*Ausrahmung*) a umiestnenú mimo neho do koncovej vetnej pozície za účelom jej zvýraznenia (Štícha, 2015, s. 140). Neodporuje to teda pravidlu o umiestnení komplementu na koniec vety.

Slovesný komplement tvoria najmä neurčitky (pri modálnych slovesách (14a) a iných komplexných slovesách (14b)), prídavia (pri zloženom minulom čase *perfektum* (14c)) alebo slovesné častice (*Verbpartikeln*) známe ako odlučiteľné predpony, ktoré môžu tvoriť aj substantíva (14d) či adjektíva.

- (14) a. Ich **muss** die Zähne jeden Abend und Morgen **putz-en**.
 ja musieť.1SG ART.ACC zub.PL každý večer a ráno čistiť-INF
 Každý večer a ráno si musím čistiť zuby.
- b. Sie **lern-te-n** sich im Restaurant **kenn-en**.
 oni učiť-PRT-3PL REFL.ACC v.DAT reštaurácia poznať-INF
 Spoznávali sa v reštaurácii.
- c. Ein-e Frau **hat** die Zeitung für ihre
 ART-F.NOM pani AUX.3SG ART.ACC noviny pre jej(POSS)
 Oma **ge-kauf-t**.
 stará.mama PTCP-kúpiť-PTCP
 Pani kúpila noviny pre svoju starú mamu.
- d. Mein Bruder **fährt** jeden Tag **Rad**.
 môj brat jazdiť.3SG každý deň bicykel
 Môj brat chodí na bicykli každý deň.

Všetky komplementy sa riadia rovnakými syntaktickými pravidlami napriek tomu, že slovesá s odlučiteľnými predponami sa píšú spolu. Pri slovesách s odlučiteľnou predponou je norma písania predpony spolu so základom slovesa v neurčitku premenlivá. Mnohé slovesá, ktorých predponu tvorí substantívum alebo sloveso, sa v minulosti písali spolu; súčasný pravopis ich už píše oddelene. Ide napr. o sloveso *Rad fahren*, ktoré sa predtým písalo *radfahren* (pozri príklad 14d), alebo *kennen lernen*, ktoré sa písalo tiež *kennenlernen* (príklad 14b; Durrell a Hammer, 2002, s. 513). Toto pozorovanie svedčí o tom, že z morfosyntaktického hľadiska nie je rozdiel medzi komplexnými slovesami zloženými z dvoch jasne (teda aj pravopisne) oddelených slovies a slovesami s odlučiteľnou predponou, ktoré sa považujú za jedno slovo. Nasledujúce porovnanie ukáže ich rovnaké správanie v rôznych syntaktických situáciách.

V tabuľkách 11 – 14 je uvedených postupne päť viet (nakoľko je to možné): so slovesom s odlučiteľnou predponou *abholen* (vzdvihnúť), so slovesnou väzbou *schwimmen lernen* (učiť sa plávať), so slovesom/väzbou *Ski laufen* (lyžovať; ktoré má podobné postavenie ako sloveso *Rad fahren*; Durrell a Hammer, 2002, s. 513), väzbou modálneho slovesa s neurčiteľkom *lesen müssen* (musieť čítať) a väzbou minulého času perfektum *gespielt haben* (hrať v minulosti). V tabuľke 11 sú slovesá v oznamovacej vete, teda ich schéma je rovnaká, aká bola uvedená v tabuľke 10 s tým, že vety neobsahujú zápolie. Vidíme, že či ide o jedno sloveso (*abholen*), lexikálnu väzbu (*schwimmen lernen* alebo *Ski laufen*) alebo o gramatickú väzbu (*lesen müssen* alebo *gespielt haben*), komplement každého slovesa skončí vo finálnej pozícii vety.

Predpolie	Hlava	Stredopolie	Komplement
Wir	holen	jetzt meine Mutter	ab.
Mein Bruder	lernt	erst jetzt	schwimmen.
Du	läufst	gern	Ski.
Das Kind	muss	alle Bücher	lesen.
Der Klavierspieler	hat	die ganze Nacht	gespielt.

Preklad viet zostupne: *Ideme teraz vzdvihnúť moju mamu.; Môj brat sa až teraz učí plávať.; Ty rád lyžuješ.; To dieťa musí prečítať všetky knihy.; Klavirista hral celú noc.*

Tabuľka 11: Oznamovacia veta

Tabuľka 12 uvádza vety s modálnym slovesom *müssen*. Ako sme to videli v štvrtej vete v tabuľke 11, nemecké modálne slovesá vyžadujú ako komplement neurčitok

(na konci vety). Preto pôvodná hlava, ktorá sa predtým nachádzala v pozícii finitného slovesa, sa musí ocitnúť v podobe neurčitku na konci vety. Ako vidno z tabuľky, opäť to platí pre všetky slovesá. Keďže väzba s modálnym slovesom nie je rekurzívna, veta *Das Kind muss alle...* sa v tejto tabuľke nemôže vyskytnúť. Pri slovesách s odlučiteľnou predponou sa komplement s hlavou píše spolu (naznačené spojovníkmi).

Predpolie	Hlava	Stredopolie	Komplement	
			(kompl.)	(hlava)
Wir	müssen	schon meine Mutter	ab-	-holen.
Mein Bruder	muss	schon	schwimmen	lernen.
Du	musst	heute	Ski	laufen.
Was	muss	der Klavierspieler nicht alles	gespielt	haben!

Preklad viet zostupne: *Už musíme vyzdvihnúť moju mamu.; Môj brat sa už musí naučiť plávať.; Dnes musíš lyžovať.; Čo všetko musel ten klavirista zahrať!*

Tabuľka 12: Modálne sloveso s neurčitkom

Tabuľka 13 uvádza vety v perfekte. To sa vždy skladá z pomocného slovesa *haben* alebo *sein* a takzvaného druhého participia (*Partizip II*) v pozícii komplementu na konci vety. Toto participium sa skladá z predpony *ge-* a z tvaru slovesa končiaceho

Predpolie	Hlava	Stredopolie	Komplement	
			(kompl.)	(hlava)
Wir	haben	meine Mutter	ab-	-ge- -holt.
Mein Bruder	hat	letzte Sommer	schwimmen	ge- -lernt.
Du	bist	noch gestern	Ski	ge- -laufen.
Das Kind	hat	alle Bücher	lesen	müssen.
Der Klavierspieler	hat	einst die ganze Nacht	gespielt	ge- -habt.

Preklad viet zostupne: *Vyzdvihli sme moju mamu.; Môj brat sa minulé leto naučil plávať.; Včera si ešte lyžoval.; To dieta muselo prečítať všetky knihy.; Klavirista hral kedysi celú noc.*

Tabuľka 13: Minulý čas *perfektum*

sa na *-en* alebo *-t*. Pri slovese s odlučiteľnou predponou sa opäť píše všetko spolu. Väzba modálneho slovesa (veta *Das Kind hat...*) má v tomto prípade výnimku a namiesto očakávaného tvaru *lesen gemusst* sa vyskytuje takzvaná väzba dvojitého infinitívu *lesen müssen* (Eisenberg et al., 2006, §662, §679). Nemecké *perfektum* na rozdiel od väzieb s modálnym slovesom je rekurzívne a môže vytvoriť zdvojené

perfektum, nazývané tiež *Plusquamperfekt II* (medzi inými názvami), vo význame dávnej minulosti (Eisenberg et al., 2006, §658).

Tabuľka 14 uvádza väzbu infinitívu s *zu*, ktorá sa používa pri účelových neurčitkových vetách. Častica *zu* sa syntakticky správa rovnako ako predpona druhého participia *ge-* až na to, že sa vo väčšine prípadov píše samostatne. Zatiaľ čo druhé participium pri takzvaných silných slovesách vytvára vlastné slovesné tvary (napr. INF gehen – PTCP gegangen), častica *zu* sa viaže pravidelne s infinitívom. Napriek tomu sa v prípade slovesa s odlučiteľnou predponou píše spolu, ako pri druhom participiu.

Prvá časť vety	Komplement		
	(kompl.)		(hlava)
Es ist gut meine Mutter	ab-	-zu-	-holen.
Es ist allzu bald	schwimmen	zu	lernen.
Es ist kalt genug	Ski	zu	laufen.
Es war gut diese Bücher	lesen	zu	müssen.
Es ist gut der Klavierspieler die ganze Nacht	gespielt	zu	haben.

Preklad viet zostupne: *Je dobré ísť vyzdvihnúť moju mamu.; Ešte je skoro, aby sa učil plávať.; Na lyžovanie je už dostatočná zima.; Bolo dobré musieť prečítať všetky tieto knihy.; Je dobré, že klavirista hral celú noc.*

Tabuľka 14: Infinitív s *zu*

Slovotvorba odlučiteľnými predponami je vysoko produktívna a tvorí dôležitý štrukturálny princíp nemeckej gramatiky. Medzi slovesom s odlučiteľnou predponou a syntaktickou väzbou nie je ostrá hranica. Slovesná syntaktická väzba a derivované sloveso teda môžu vyzeráť vo výpovedi úplne rovnako. Rozdiel nastáva najmä umiestňovaním prízvuku⁶, pravopisom a rozdielom vo význame. Ak však takéto indikácie chýbajú, môžeme hovoriť o jednote slova a syntaktickej väzby (Eisenberg et al., 2006, §1048).

2.2.3 Odlučiteľné predpony a pohybové slovesá

V predošlej sekcii sme vysvetlili povahu nemeckých odlučiteľných predpôn. Práve nemecké odlučiteľné predpony ako prostriedok slovesnej derivácie sa podieľajú na

⁶Ako sme už písali, slovesá s odlučiteľnou predponou majú prízvuk na prvej slabike samotnej predpony. Naproti tomu slovesá s neodlučiteľnou predponou majú prízvuk na koreni slovesa (Durrell a Hammer, 2002, s. 508).

vyjadrovaní priestorových vzťahov. Je dôležité povedať, že tieto priestorové predpony sa nevyskytujú len na pohybových slovesách (15a), ale hojne aj na slovesách premiestnenia (15b), či na slovesách, ktoré pohyb nevyjadrujú (15c), pričom majú priestorový význam.

- (15) a. **ab-marschieren** – odpochodovať
b. **ein-verfen** – vhodiť
c. **auf-schreiben** – napísať

Na druhej strane mnohé aj pohybové slovesá s predponou majúcou priestorový význam takýto význam stratili. Napríklad základné pohybové sloveso *gehen* „chodiť“ nadobúda v spojení s niektorými predponami nekompozicionálny idiosynkratický význam (16).

- (16) auf-gehen   otvoriť
ein-gehen   scvrknúť sa
an-gehen   začať

Pri skúmaní vektora na nemeckých slovesách sa teda budeme zaoberať len pohybovými slovesami s predponami s priestorovým významom, ktoré majú kompozicionálny význam. Z toho dôvodu budeme skúmať len predpony, ktoré sa voľne vyskytujú ako predložky a príslovky (17)⁷.

- (17) ab, an, auf, aus, durch[†], ein, empor, entgegen, entlang, her, herab, heran, herauf, heraus, herein, herum, herüber, herzu, hin, hinab, hinan, hinauf, hinaus, hindurch, hinüber, hinzu, nieder, um[†], über[†], zu, zurück

Zaoberajúc sa významom predpôn, môžeme ich rozdeliť do rôznych kategórií. Z morfológického hľadiska ich môžeme rozdeliť podľa zložitosti na zložené (predpony zložené z *hin*, alebo *her* a inej jednoduchej predpony, napr. *hinauf*) a jednoduché (všetky ostatné; napr. *ein*). Sémantické hľadisko bude pre nás dôležitejšie. Tu môžeme rozdeliť predpony podľa typu referenta na predpony s objektovým referentom (18a), osobovým referentom (18b) a prírodným referentom (18c). Predpony s objektovým referentom v sebe zahŕňajú informáciu aj o lokátore. Konkrétne tu sledujeme

⁷Krížikom sú označené takzvané zmiešané predpony, ktoré môžu byť aj odlučiteľné aj neodlučiteľné. Venovať sa budeme však len slovesám s odlučiteľnou podobou týchto predpôn.

len dva zjavné lokátory: blízkosť a vnútro. Pri druhej skupine je referentom hovoriaca osoba. Poslednú skupinu tvoria predpony vyjadrujúce pohyb nahor alebo nadol.

- (18) a. ab, an, (auf)⁸, aus, durch, ein, entgegen, entlang, um, über, zu, zurück
 b. hin, her
 c. (ab, an, auf), empor, nieder

Predpony s objektovým referentom Týchto predpôn, ako vidíme, je najviac. Okrem typu referenta a vektora vyjadrujú aj lokátor, ktorý môže byť vnútorný, proximálny, prípadne základný (teda bez bližšej špecifikácie) alebo so špecifickým významom. Čo sa týka vektora, nachádzame tu vcelku veľkú variabilitu, no nemožno povedať, že pre všetky lokátory je zastúpený každý vektor, alebo že by pre jeden vektor v rámci jedného lokátora existovala len jedna predpona. V tabuľke 15 uvádzame všetky skúmané predpony s ich lokátormi a vektormi.

Predpona	Význam	Lokátor	Vektor	Príklad
an	k	ADE/∅	ACE →	anfliegen priletieť
ab	od	ADE/∅	DCE ↗	abfliegen odletieť
zu	k	ADE	ACE →	zulaufen pribehnúť
weg	preč	ADE	DCE ↗	veglaufen odbehnúť
über	cez, ponad	∅/ULTR	PER ↔	überspringen preskočiť
ein	do	INE	ACE →	einfliegen vletieť
aus	z	INE	DCE ↗	ausfliegen vyletieť
durch	cez	INE	PER ↔	durchfliegen preletieť
entlang	pozdĺž	∅	VIA =	entlangfliegen letieť pozdĺž
um	okolo	∅	CIR ⊃	umfliegen obletieť
zurück	späť	∅	RCE ↖	zurückfliegen letieť späť
entgegen	oproti	(ANTE)	ACE →	entgegenfliegen letieť proti

Tabuľka 15: Predpony s objektovým referentom

Nemčina má v podstate štyri predpony s proximálnym lokátorom: *an*, *ab*, *zu* a *weg*, z toho *an* a *zu* majú akcedálny a *ab* a *weg* decedálny vektor. Tieto dvojice však nie sú úplné synonymá. Predpony *zu* a *weg* majú zjavnejší charakter proximálnosti a v slovesách majú častejšie priestorový význam. Oproti tomu predpony *an* a *ab* majú všeobecnejší význam blízkosti a veľmi často majú idiosynkratický význam (19).

⁸Táto predpona, hoci formálne patrí medzi objektové predpony, nemá v systéme týchto predpôn jasné miesto. Jej význam je totiž podľa Duncana „poloha na“, „otvorený“, „von“, „nahor“ alebo „od-“ (Duncan, b. r.[b])

V mnohých prípadoch teda predpona *zu/weg* nahradila v priestorovom význame predpony *an/ab* (*DWB* b. r., heslo: *angehen*), prípadne sa použije zložená predpona *heran/herab* (pozri v oddieli § Zložené predpony).

- (19) a. an-gehen – zu-gehen
 pri-ísť pri-ísť
 začať sa, týkať sa ísť k niekomu, pridať sa
- b. ab-laufen – weg-laufen
 od-bežať preč-bežať
 odtekať bežať preč, odbehnúť

Predpony sa vcelku produktívne a pravidelne správajú pri špecifickejších pohybových slovesách, ako je plávať (*schwimmen*), plaviť sa (*segeln*), plaziť sa (*kriechen*), klusať (*traben*), loziť (*klettern*) a iné (pozri tabuľku 16). Pri týchto slovesách sú predpony *an/zu* a *ab/weg* takmer úplne synonymické (pozri tiež definície daných slov a ich výskyty v korpuse v *DWDS* b. r.).

schwimmen	anschwimmen	priplávať
	abschwimmen	odplávať
	zuschwimmen	priplávať
	wegschwimmen	odplávať
segeln	ansegeln	priplaviť sa
	absegeln	odplaviť sa
	zusegeln	priplaviť sa
	wegsegeln	odplaviť sa
traben	antraben	priklusáť
	abtraben	odklusáť
...	...	...

Tabuľka 16: Slovesá s proximálnymi predponami

Predpony *ein* a *aus* majú vo význame stabilne lokátor interiority. Takto vznikajú slová *einsteigen* (nastúpiť napr. do dopravného prostriedku), *einmarschieren* (vpochodovať), *einfliegen* (vletieť), *einreisen* (pricestovať do) a i. Podobne ako pri predošlých predponách aj tu nájdeme slovesá s idiosynkratickým významom, napr. *einlaufen* (20a) a *einrennen* (20b) (*DWDS* b. r.).

- (20) a. Unser Zug **läuft** um 12 Uhr **ein**.
 náš vlak bežať.3SG o 12 hodina v.
 Náš vlak dorazí o dvanástej.

- b. Er hat mit einer Eisenstange das Tor **ein-ge-rannt**.
On AUX.3SG s ART.DAT železná tyč ART.ACC dvere v-PTCP-bežať.
Do dverí vrazil železnou tyčou (a poškodil ich).

Predpony *über* a *durch* vyjadrujú perlatívny vektor. Hoci ich tu uvádzame ako rovnocenné, zastúpenie sloviac s týmito predponami je nižšie, ako tomu bolo pri predošlých predponách s akcedálnym a decedálnym vektorom. Je to však aj z dôvodu vôbec nižšej užívanosti perlatívneho významu. Obe tieto predpony fungujú aj ako odlučiteľné aj ako neodlučiteľné, pričom oba typy môžu mať pohybový význam. Najst' nejaký všeobecný významový rozdiel medzi týmito predponami v ich odlučiteľnej a neodlučiteľnej podobe je náročné. Predpona *über* ako odlučiteľná má perlatívny význam s lokátorom „nad“ (napr. *überfließen* – pretiecť; pozri tiež príklad 21a), alebo význam „z miesta na miesto“ (príklad 21b). Nájdeme len málo pohybových sloviac s odlučiteľnou predponou *über*. Oveľa viac ich je neodlučiteľných, celkovo sa nám zdá, že práve neodlučiteľný variant je produktívnou podobou (príklad 22).

- (21) a. Der Bierschaum **floss** aus dem Glas **über**.
ART.NOM pivná pena tiecť.PRT.3SG z art.DAT pohár cez.
Pena na pive vytiekla z pohára (cez jeho okraj). (*DWDS* b. r., heslo: *überfließen*)
- b. Der Funke ist bei 1000 Volt **über-ge-sprungen**.
ART.NOM iskra AUX.3SG pri 1000 Volt pre-PTCP-skočiť.
Iskra preskočila pri 1000 voltoch.
(*DWDS* b. r., heslo: *über-*)

- (22) überfliegen – letieť ďaleko za niečo
überklettern – preliezť
überschwimmen – preplávať

S predponou *durch* je to veľmi podobné. Sú tu slová aj s kompozicionálnym významom (príklad 23a; por. tiež *durchrennen* – prekročiť behom, *durchkriechen* – preplaziť sa), no stretávame sa aj s možnosťou viálneho vektora s významom „prejsť skrz naskrz v rámci referenta“ (príklad 23b).

- (23) a. Er kam zu einem Bach und **trabte** **durch**.
on prísť.PRT.3SG k ART.DAT potok a klusať.PRT.3SG cez.

Prišiel k potoku a klusom ho prešiel.

(*DWB* b. r., heslo: *durchtraben*)

- b. Er kam in den Garten, ist aber nur
on príst'.PRT.3SG do ART.ACC záhrada AUX.3SG ale len
durch-ge-laufen.
cez-PTCP-bežať.

Prišiel do záhrady, ale len ju prebehol (v rýchlosti prezrel, preletel).

(*DWB* b. r., heslo: *durchlaufen*)

Podobne ako je to pri predpone *über*, veľa sloviess s predponou *durch* je neodlučiteľných. Tu však, zdá sa, je význam oproti odlučiteľnej podobe pravidelnejší, a to konkrétne s viálnym vektorom s významom „v celej dĺžke“ (príklad 24a; por. tiež *durchwandern* – prevandrovať, *durchschreiten* – prejsť, *durchfliegen* – preletieť, *durchfließen* – pretekať (napr. údolím a i.), no vyskytne sa aj s významom perlatívneho vektora (príklad 24b). Podobne ako pri predpone *über* je *durch* v neodlučiteľnej podobe produktívnejšia, má kompozicionálny význam.

- (24) a. Er hat das ganze Meer **durch-segelt**.
on AUX.3SG ART.ACC celý more pre(PTCP)-plaviť.sa
Preplachtil celé more (z jedného konca na druhý).

(*DWDS* b. r., heslo: *durchsegeln*)

- b. Der Besucher **durch-schreitet** das Portal
ART.NOM návštevník pre-kráčať.3SG ART.ACC hlavný vchod
eines Wolkenkratzers.
ART.GEN mrakodrap.

Návštevník prechádza hlavným vchodom mrakodrapu.

(*DWDS* b. r., heslo: *durchschreiten*)

V tabuľke 17 porovnáваме význam sloviess v ich odlučiteľnej a neodlučiteľnej podobe.

fliegen	durch fliegen	durchfliegen
	vyletieť (zo skúšky)	preletieť vzdialenosť
fallen	durch fallen	durchfallen
	prepadnúť (v škole)	padať určitú dĺžku

Tabuľka 17: Porovnanie významu odlučiteľnej a neodlučiteľnej predpony *durch*

Zvyšné predpony (*entlang*, *um*, *zurück* a *entgegen*) sú zriedkavé, pretože majú špecifický význam. Aj preto vidíme značnú pravidelnosť významu pri pohybových slovesách. Predpona *entlang* vyjadruje pohyb pozdĺž línie (príklad 25a). Nie je preto potrebný lokátor, podobne ako pri ostatných predponách (pozri tabuľku 15). Predpona *um* vyjadruje kruhový pohyb (celý alebo len čiastočný) okolo referenta (príklad 25b). Častejšie sa však stretávame so zloženou predponou *herum* v rovnakom význame. Treba tiež spomenúť, že slovesá s predponou *um* sa s priestorovým významom častejšie vyskytujú v neodlučiteľnej podobe (porovnaj napr. *umfahren*, *umfliegen*, *umsegeln*).

- (25) a. Am Strand kommt ein Junge mit langen Locken
na.DAT pláž prístf.3SG art.NOM chlapec s dlhý kučery
entlang-marschiert.
pozdĺž-pochodovať
Po pláži prichádza chlapec s dlhými kučerami, vykračujúc si pozdĺž
(brehu). (*DWDS* b. r., heslo *entlangmarschieren*)
- b. Er hat beim Fußballspiel den Schiedsrichter
on AUX.3SG pri.DAT futbal ART.ACC rozhodca
um-ge-laufen.
ob-PTCP-bežať.
Pri futbale obehol rozhodcu.
(*DWDS* b. r., heslo: *umlaufen*)

Predpona *zurück* má jednotný význam *naspäť*. Vyjadruje pohyb na miesto s tým, že figúra na ňom už predtým bola. Ide teda o recedálny vektor. Predpona sa správa pravidelne a vyskytuje sa aj so špecifickými pohybovými slovesami (príklad 26).

- (26) Der Lokführer musste sogar zu Fuß zum
ART.NOM rušňovodič musieť.PRT.3SG dokonca pešo k.DAT
Bahnhof **zurück-marschieren.**
železničná stanica späť-pochodovať.
Rušňovodič si to musel dokonca pešo odkráčať späť k stanici.
(*DWDS* b. r., heslo: *zurückmarschieren*)

Predponu *entgegen* je ťažšie konceptualizovať, pretože má špecifický význam. Vyjadruje pohyb oproti niečomu, v ústrety, naproti, ale aj približovanie. Pri význame tejto predpony je dôležitý aj referent, ktorý by mal byť sám v pohybe. Figúra sa

hýbe smerom k referentovi v protismere k jeho pohybu. Mohli by sme povedať, že sa referent a objekt približujú k sebe – predpona však vyjadruje pohyb z perspektívy figúry. V každom prípade ide o približovanie sa, teda o akcedálny vektor. S týmto významom sa *entgegen* vyskytuje s mnohými pohybovými slovesami (príklad 27).

- (27) *entgegen*eilen – ponáhľať sa niekomu naproti
*entgegen*fahren – ísť naproti (dopravným prostriedkom)
*entgegen*rennen – bežať naproti

Význam predpony *entgegen* súvisí s predložkou *gegen* „proti“, ako to vidno na slovese *entgegen*fliegen „letieť proti, naproti“. Aj v prípade predložky je dôležitá úloha referenta – jeho pohyb, prípadne jeho (statická) orientácia. Referent je konceptualizovaný ako objekt, majúci prednú a zadnú časť/stranu. Ak ide o statickú lokalizáciu (hybnosť je nulová), vyjadruje polohu a orientáciu figúry v protismere k orientácii referenta. Ak ide o pohyb, vyjadruje pohyb figúry v protismere k pohybu (prípadne orientácii) referenta. Môžeme teda povedať že je dôležitý koncept frontálnosti. Z tohto dôvodu uvádzame v tabuľke 15 anteriorálny lokátor (lokátor prednosti).

Medzi nemeckými pohybovými slovesami, sa nachádza často používané sloveso *kommen* „prísť“. Ide o sloveso, ktoré na rozdiel od väčšiny pohybových slovies nevyjadruje (len) spôsob pohybu, ale najmä vektor, a to akcedálny – približovanie sa. Aj toto sloveso však môže priberať predpony, ktorým sa tu venujeme, no výsledné tvary majú často idiosynkratický význam. Ak nie, predpona zosilňuje smerový význam slovesa (tabuľka 18).

Predpony s osobovým referentom Do skupiny predpôn s osobovým referentom sme zaradili len dve predpony: *hin* a *her*. Ich význam je na rozdiel od ostatných predpôn vcelku priamočiary a každá gramatika ho uvádza rovnako. Predpona *hin* vyjadruje pohyb smerom od referenta, predpona *her* pohyb k referentovi (pozri tabuľku 19). Referentom je v tomto prípade hovoriaci, teda 1. osoba singuláru (deiktické centrum).

Keďže väčšinou nie je potrebné, aby sme hovoriaceho konceptualizovali ako zložitý objekt, nemčina s ním pracuje ako s bodom a preto lokátor nevyjadruje.

kommen	ankommen abkommen zukommen wegkommen überkommen überkommen† einkommen auskommen durchkommen entlangkommen umkommen zurückkommen entgegenkommen	doraziť vzdialiť sa patriť, prináležať odísť, vzdialiť sa zatopiť palubu lode prekonať prichádzať (o peniazoch) vyliahnuť sa prísť skrz jazdiť pozdĺž stratiť, prísť o vrátiť sa ísť v ústrety

† – neodlučiteľná podoba slovesa

Tabuľka 18: Sloveso *kommen* s objektovými predponami

Predpona	Význam	Lokátor	Vektor	Príklad
her	sem	∅	ACE →	herfliegen priletieť smerom ku mne
hin	preč	∅	DCE ↗	hinfliegen letieť na nejaké miesto (t.j. preč)

Tabuľka 19: Predpony s osobovým referentom

Predpony s prírodným referentom V prípade nemčiny predstavujú predpony s prírodným referentom pohyb vo vertikálnom smere nahor a nadol. Táto oblasť nie je natoľko systematická, ako je to pri predponách s osobovým referentom. Očakávali by sme práve dve predpony vyjadrujúce pohyb nahor a nadol. Situácia je však zložitejšia.

Základné predpony sú *empor* (pohyb nahor; príklad 28a) a *nieder* (pohyb nadol; príklad 28b). Okrem toho tento pohyb vyjadrujú aj predpony *ab*, *auf* a *an*. Predpona *ab* má okrem významu s objektovým referentom (pozri tabuľku 15) aj význam pohybu smerom nadol (príklad 28c). Predpona *auf*, ktorá je zhodná s predložkou vo význame polohy na vodorovnom povrchu respektíve pohybu na tento povrch, má obojaký význam. Môže vyjadrovať aj pohyb nahor (príklad 28d) aj nadol⁹. Nakoniec predpona *an*, ktorá má najmä objektový význam (pozri tabuľku 15), vyjadruje pohyb smerom nahor (príklad 28e). Zatiaľ čo *empor* a *nieder* sa zdajú byť celkom

⁹Tento druhý význam – pohyb nadol – je zriedkavý a nepodarilo sa nám nájsť vhodný príklad. Slovník DWDS však udáva pre slovesnú predponu *auf* aj význam „smer nadol“, pričom uvádza slovesá *auftreten*, *aufprallen* a iné (DWDS b. r., heslo: *auf*-).

pravidelné a produktívne, o predponách *an*, *auf* a *ab* sa to nedá povedať.

- (28) a. Die Häuser der Hauptstadt **klettern** vom Meer aus die
ART.NOM dom.PL ART.GEN hlavné.mesto ložiť od more z ART
Hänge **empor**.
svah.PL nahor.
Domy hlavného mesta sa zo svahov ťahajú nahor (už) od mora. (*DWDS*
b. r., heslo: *emporklettern*)
- b. Er **stieg** die Böschung **nieder** und ging
on stúpiť.PRT.3SG ART.ACC svah nadol a ísť.PRT.3SG
mitten auf den Main.
do.stredu na ART.ACC Mohan
Zostúpil zo svahu a vošiel do stredu rieky Mohan. (*DWDS* b. r., heslo:
niedersteigen)
- c. Wir sind unter großen Schwierigkeiten vom Gipfel des
my AUX.1PL pod veľký ťažkosť.PL z vrch ART.GEN
Berges **ab-ge-stiegen**.
hora.PL z-PTCP-stúpiť
S veľkými ťažkosťami sme zostúpili z vrcholu kopcov. (*DWDS* b. r.,
heslo: *absteigen*)
- d. Der Mond ist **auf-ge-gangen**.
ART.NOM mesiac AUX.3SG nahor-PTCP-ísť.
Mesiac vyšiel. (na oblohu) (*DWDS* b. r., heslo: *aufgehen*)
- e. Seit der Vereinigung **steigt** die Zahl der
odkedy ART zjednotenie stúpať.3SG ART.NOM počet ART.GEN
Architekten stetig **an**.
architekt.PL ustavične nahor.
Od zjednotenia ustavične stúpa počet architektov. (*DWDS* b. r., heslo:
ansteigen)

Zložené predpony Okrem spomínaných troch typov predpôn, ktorým sme sa doteraz venovali, existuje štvrtý typ: takzvané zložené predpony, v ktorých sa kombinujú predošlé typy. Toto kombinovanie však nie je voľné: je možné kombinovať len predpony s osobovým referentom s ostatnými predponami. Prepojenosť objektových a prírodných predpôn (v opozícii k osobovým) vidno aj na predponách *an* a *ab*, ktoré sa vyskytujú v oboch skupinách. Hoci sme vytvorili dve skupiny podľa

typu referenta (skupinu objektových a skupinu prírodných predpôn), vytvárajú v rámci systému nemeckých priestorových predpôn vcelku jednotnú triedu.

Používajú sa nasledovné zložené predpony:

- (29) herab, heran, herauf, heraus, herein, herum, herüber, herzu, hinab, hinan, hinauf, hinaus, hindurch, hinüber, hinzu

Naproti tomu, niektoré predpony, ktoré by sme systematicky vedeli vytvoriť, sa v nemčine nevyskytujú:

- (30) *herdurch, *herempor, *hernieder¹⁰, *herentgegen, *herentlang, *herzurück, *hinnieder, *hinempor, *hinentgegen, *hinentlang, *hinzurück, *hinum

Keď analyzujeme existujúce a neexistujúce gramatické predpony, môžeme konštatovať nasledovné: na vytvorenie neexistujúcich predpôn sme použili predpony, ktoré sú niečím zvláštne. Predpony *empor* a *nieder* sú základnými predponami s prírodným vektorom a keď sa vyskytujú samostatne, ide o príslovky. Predpona *durch* existuje ako odlučiteľná aj neodlučiteľná predpona. Predpony *entgegen*, *entlang* a *zurück* sú morfológicky komplexné: môžeme ich rozdeliť na dva morfológické segmenty¹¹. Okrem toho druhý člen všetkých existujúcich predpôn sa samostatne vyskytuje práve ako predložka. Môžeme tu teda pravdepodobne nájsť aj fonologické (*herdurch*), morfológické, či sémantické obmedzenia, ktoré by vysvetľovali negramatickosť týchto predpôn v nemeckom jazyku.

Pri zložených predponách môžeme badať posilnený priestorový význam: teda zdá sa, že predpony bez zložky *hin/her* majú častejšie figuratívny nepriestorový význam. V slovníkoch sa často na vysvetlenie priestorového významu jednoduchej predpony používa práve zložená predpona. Napriek tomu sa vyskytnú v slovesách aj zložené predpony s idiosynkratickým významom. Venovať sa však budeme hlavne kompozicionálnym významom týchto predpôn.

V skutočnosti ide naozaj o kombináciu dvoch rôznych vektorov viazaných na rôznych referentov: jeden z nich je osobový, druhý objektový. Osobová zložka je

¹⁰Slovo *hernieder* existuje samostatne ako príslovka s významom „odtiaľ z hora smerom sem dole“.

¹¹Predpony *entgegen* a *entlang* sú už zložené z neodlučiteľnej predpony *ent-*. Taktiež predpona *zurück* je zložená z predpony *zu* a slova *rück*, čo je staršia podoba podstatného mena *Rücken* „chrbát“.

určovaná prvou časťou (*hin/her*), objektová zložka druhou časťou – tu sa môže vyskytovať jedna z objektových predpôn, ktorá vo svojej voľnej podobe existuje ako predložka (okrem *durch* v spojení s *her*, ako sme o tom hovorili v predchádzajúcich odsekoch). Kombináciu vektorov pre rôznych referentov by sme teda mohli prehľadne zhrnúť v tabuľke 20.

		Osobový referent		
		ACE →	DCE ↗	
Objektový referent	∅	ACE →	heran	hinan
		DCE ↗	herab	hinab
	ADE	ACE →	herzu	hinzu
		DCE ↗	herweg [†]	hinweg
	∅	PER →	herüber	hinüber
	INE	ACE →	herein	hinein
		DCE ↗	heraus	hinaus
		PER →	—	hindurch
	∅	CIR ⊂	herum	—

† – slovo sa nevyskytuje ako predpona, existuje len v podobe príslovky

Tabuľka 20: Zložené predpony

Význam niektorých predpôn ukážeme na nasledujúcich niekoľkých príkladoch (*DWDS* b. r., heslá: *heranschwimmen*, *hineinmarschieren*, *hindurchfliegen*):

- (31) a. Die seltenen Robben **schwimmen** bis auf ein paar Meter
 ART.NOM vzácny tuleň. plávať.3PL až na ART pár meter(PL)
heran.
 sem.k
 Vzácne tulene priplávali sem k nám až na pár metrov.
- b. Nun **marschiert** sie da **hinein** und singt das
 teraz pochodovať.3SG ona tam preč.dnu a spievať.3SG ART.ACC
 hohe C!
 vysoký tón.c
 Teraz vpochodovala dnu (smerom od hovoriaceho) a spieva vysoké C!
- c. Als er unter einer Brücke **hindurch-flog**, stürzte
 keď on pod ART most preč.cez-letieť.PRT.3SG zrútiť.sa.PRT.3SG
 sein Hubschrauber ab.
 jeho vrtulník od.
 Keď preletel popod most (smerom od hovoriaceho), jeho vrtulník hava-
 roval.

Predpona *herum*, ktorá by mala kombinovať kruhový pohyb s pohybom smerom k hovoriacemu, sa zdá byť logicky problematická. Jej význam je však buď obyčajný kruhový pohyb, alebo je nekompozicionálny a vyjadruje bezcieľny pohyb; tento druhý význam sa objavuje častejšie.

Okrem predpôn spomenutých v tabuľke nesmieme opomenúť predpony *herauf* a *hinauf*, ktoré vyjadrujú pohyb nahor smerom k deiktickému centru alebo od neho. Ak ide o predponu *hinauf*, jej význam je pravidelný a môže byť použitá s akýmkoľvek vhodným pohybovým slovesom (Duncan, b. r.[b]).

2.2.4 Záver

Vektor na slovesách sa v nemeckom jazyku vyjadruje najmä odlučiteľnými predponami – z prostriedkov v nemčine sú v tomto odlučiteľné predpony najkonzistentnejšie. Odlučiteľné predpony majú v nemčine zvláštne postavenie. Hoci sa tradične považujú za slovotvorbu, syntakticky sa správajú rovnako ako rôzne iné gramatické väzby. Môžeme teda povedať, že sa nachádzajú niekde medzi oblasťami slovotvorby a morfosyntaxe.

Predpony, ktoré vyjadrujú priestorové vzťahy, sme rozdelili na tri skupiny: najpočetnejšie sú objektové (teda s objektovým referentom), lebo okrem vektora vyjadrujú aj lokátor; druhú skupinu tvoria predpony s prírodným referentom (teda pohyb smerom nahor alebo nadol); v tretej skupine sa nachádzajú predpony s osobovým referentom (pohyb k hovoriacemu/deiktickému centru alebo od neho).

Okrem toho existujú zložené predpony, ktoré vznikajú kombináciou osobovej predpony s objektovou predponou. Kombinujú sa tu teda zároveň dva vektory: jeden z nich má za referenta deiktické centrum, druhý nejaký objekt vyskytujúci sa v kontexte. Mnohé z týchto predpôn sú však lexikalizované a nachádzame medzi nimi nekompozicionálny význam. Niektoré predpony (konkrétne *an*, *ab* a *auf*) majú okrem objektového významu aj význam vertikality. Tento význam si zachovávajú aj v spojení s osobovými predponami *hin* a *her*.

Celkovo nachádzame šesť rôznych vektorov: akcedálny, decedálny, perlatívny, viálny, cirkulárny a recedálny. Okrem toho nachádzame aj predpony so špecifickým priestorovým významom (*entgegen* – naproti, oproti; *herum* – bezcieľny po-

hyb). Najväčšiu variabilitu, teda všetky vektory, nachádzame medzi predponami s objektovým referentom. Je to pochopiteľné, pretože premenlivá povaha referenta (ako objektu), jeho často zložité priestorové vlastnosti, dovoľujú väčšiu variabilitu aj lokátora aj vektora. Oproti tomu v prípade osobového referenta, ktorý je konceptualizovaný iba ako bod, nachádzame len dva vektory: akcedálny a decedálny. Podobne je to u prírodného vektora – vertikality – kde je vyjadrený len pohyb nahor alebo nadol. Hoci má nemčina medzi predložkami veľkú variabilitu lokátorov, medzi predponami, ktoré vyjadrujú pohyb (teda môžeme pri nich rozlišovať vektor) sa konzistentne vyskytujú len dva lokátory: proximálny (ADE) a interiórny (INE).

V nemeckom systéme predpôn, ktoré vyjadrujú vektor, nachádzame veľa nepravidelností vo význame a množstvo idiosynkrázie. Významová pravidelnosť sa líši naprieč predponami. Závisí jednak od pohybového slovesa a jednak od samotnej predpony. Čím je pohybové sloveso menej zvyčajné, tým je väčšia pravdepodobnosť, že bude mať pravidelný význam. To je samozrejme prejavom frekvencie, akou je sloveso používané. U predpôn je pravidelnosť individuálna. Môžeme však sledovať výraznejšie nepravidelnosti u predpôn, ktoré existujú aj v neodlučiteľnej podobe. Naopak vyššiu pravidelnosť u predpôn s lokátorom interiority. Snáď najvyššiu pravidelnosť nachádzame pri predponách s osobovým referentom.

2.3 Manambu

2.3.1 Základná charakteristika

Manambu je jazyk, ktorý sa vyskytuje v provincii Východný Sepik v Papui Novej Guinei. Hovorí ním približne 2500 ľudí, pričom väčšina z nich žije v blízkosti rieky Sepik neďaleko od usadlosti Ambunti (Aikhenvald, 2008, s. xxvi Map 1, s. 1; *East Sepik Province* 2015). Tento jazyk patrí spolu s ďalšími približne dvanástimi do jazykovej rodiny ndu, ktorá je zatiaľ v Papui Novej Guinei najlepšie zdokumentovaná jazykovou rodinou (Hammarström et al., 2020).

Typologicky ide o syntetický jazyk s elementmi fúzie. Sledujeme tu tendenciu k sufexácii – z produktívnych afixov je v jazyku len jeden prefix a jeden infix. Často sa používa úplná reduplikácia. Z pohľadu slovoslednej typológie sa v manambu kladie

sloveso na koniec vety (*verb-final*), no slovosled sa často riadi pragmatikou. Medzi otvorené kategórie patria podstatné mená a slovesá. Pri slovesách sa produktívne tvoria slovesné kompozitá, akýsi typ jednoslovných sériových slovies. Aj prostredníctvom nich sa v manambu vyjadruje slovesný vektor. Ten je pri pohybových slovesách často inherentný, alebo sa tvorí slovesnými direkciónálami – elementmi, ktoré môžeme analyzovať ako sufixy alebo komponenty slovesnej kompozície (Aikhenvald, 2008, s. 1).

Slovesá sa v manambu delia do štyroch kategórií podľa toho, či sa môžu vyskytnúť s direkciónálami (Aikhenvald, 2008, s. 2–3):

- **Inherentne smerové slovesá** – šesť slovies, ktoré tvoria základ pre slovesné direkciónály.
- **Vnútorne smerové slovesá** – uzatvorená, sémanticky nekonzistentná skupina štyroch generických slovies, ktoré priberajú direkciónály povinne.
- **Nepovinne smerové slovesá** – otvorená kategória slovies, ktoré môžu a nemusia priberať direkciónály. Vyskytujú sa tu slovesá rôznych druhov: pohybové aj nepohybové, aj slovesá, ktoré neimplikujú pohyb.
- **Slovesá nepriberajúce direkciónály** – sem patria najmä statívne slovesá, slovesá konzumácie ale aj základné pohybové slovesá *yi-* „ísť“ a *ya-* „prísť“.

2.3.2 Slovesné kompozitá

Jedným zo spôsobov, ktorými sa vyjadruje v manambu vektor, je slovesná kompozícia. V manambu sa využíva hojne – približne 20% slovies v textoch a konverzácií sú kompozitá. Takto vytvorené sloveso môže obsahovať v sebe dva až tri slovesné korene. Okrem toho jeden alebo dva komponenty kompozita môžu byť reduplikované. Stále však ide o jedno fonologické aj gramatické slovo. Vzťah medzi slovesami je často kauzálny (vyjadruje príčinu a následok), sekvenčný (vyjadruje za sebou nasledujúce akcie), alebo aktionsart. Význam sa môže pohybovať medzi kompozicionálnym a idiosynkratickým.

Poradie slovies v kompozitách je smerodajné – zmenou poradia sa mení aj význam kompozita. Jedno zo slovies sa vždy správa ako hlavné, ktoré je určované

druhým komponentom. V manambu existujú aj komponenty, ktoré sa vyskytujú len v kompozitách a určujú spôsob, vid a ďalšie špecifiká hlavného slovesa. V rámci kompozít existujú rôzne obmedzenia. Niektoré korene sa v kompozitách prakticky neobjavujú, niektoré majú oproti svojim voľným náprotivkom značne zmenený význam (ich sémantický vzťah je neintuitívny). Taktiež sa stretávame so supletívnymi či nepravidelnými tvarmi. To platí najmä pre slovesá, ktoré sa v kompozitách vyskytujú ako druhé v poradí – V_2 (Aikhenvald, 2008, s. 338).

V manambu existujú dva druhy kompozít: symetrické a asymetrické. V symetrických kompozitách pochádzajú oba komponenty z otvorených slovesných kategórií. Sémanticky tieto kompozitá vyjadrujú súbežné čiastkové deje, sekvenciu dejov, spôsob, alebo príčinu a následok. Asymetrické kompozitá majú prvý komponent z viac-menej otvorenej kategórie a druhý z uzavretej. Povahou gramatický druhý komponent vyjadruje vid, aktionsart, rozsah deja prvého (hlavného) slovesa, alebo zvyšuje jeho valenciu.

Symetrické kompozitá možno rozdeliť podľa vzájomného sémantického vzťahu komponentov na sekvenčné, spôsobové a kauzálne. Určovanie priestorových vlastností môžeme sledovať najmä u sekvenčných kompozít. Ak sa na prvom mieste (V_1) vyskytne pohybové sloveso, na druhom mieste sa zväčša vyskytne inherentne smerové sloveso¹² (príklad 32). V tomto prípade môžeme hovoriť o dvoch významoch, medzi ktorými nemusí byť jasná hranica. Takto vytvorené kompozitum totiž môže vyjadrovať jednak sekvenciu dvoch pohybov (poradie slov je tu časovo ikonické), v rovnakej miere však môže vyjadrovať jeden pohyb, pri ktorom druhé sloveso (v tomto prípade inherentne smerové) určuje smer pohybu (Aikhenvald, 2008, 340n).

- (32) təməl-væra
kotúl'at'.sa-íst'.sem
kotúl'at' sa smerom k hovoriacemu *alebo*: kotúl'at' sa a potom ísť smerom k
hovoriacemu (Aikhenvald, 2008, s. 341)

Druhý komponent kompozita *væra* teda vyjadruje akcedálny vektor, pričom referentom je hovoriaci (deiktické centrum).

---

¹²Zoznam inherentne smerových slovies uvádzame v tabuľke 22.

Pri symetrických kompozitách spôsobového typu sa sémantickou hlavou kompozita stáva V_2 (Aikhenvald, 2008, s. 343n). Oproti predošlému typu sú teda role sloví v kompozite vymenené. Prvé sloveso tu pridáva spôsobový význam druhému, smerovému slovesu. V tomto prípade už nemôžeme hovoriť o vyjadrovaní vektora, ale o vyjadrovaní spôsobu pohybu (33a a 33b). Podmienky pre to, aby sme analyzovali kompozitum ako spôsobové, sú podobne vážne ako pri rozhodovaní, či ide o sekvenciu dvoch pohybov, alebo o jeden pohyb, v ktorom sa kombinujú významy oboch komponentov. O výslednom význame rozhoduje jedine kontext. Mimo neho môžeme ako spôsobové kompozitum analyzovať aj sloveso *təməl-væra* (33c). Pekný príklad, v ktorom je vyjadrovaný smer pohybu, je sloveso *da* „pohybovať sa smerom nadol“ (34). Svojím použitím je identický ako slovesná direkcionála *sada* (pozri oddiel 2.3.3).

- (33) a. *gəpə-wula*
bežať-vojsť
bežiac vstúpiť *alebo*: vbehnúť
- b. *gəpə-væki*
bežať-prejsť.tam
behom prejsť (smerom od hovoriaceho) *alebo*: prebehnúť (smerom od hovoriaceho)
- c. *təməl-væra*
kotúľať.sa-ísť.sem
kotúľaním sa ísť smerom k hovoriacemu.

- (34) [a-də kabay ada pəkə-**da**-d kəp-ar]
- DEM-M.SG had DEM.DIST skočiť-ísť.dole-3SG.M zem-ALL
- [pəkə-**da**-də-k] wa!
- skočiť-ísť.dole-3SG.M-COMPL wa!

Ten had tam skočil dole na zem a potom čo zoskočil, [zaznel zvuk] wa!

(Aikhenvald, 2008, s. 399, pr. 16.57)

Asymetrické kompozitá sú špecifické tým, že zatiaľ čo na mieste V_1 sa môže vyskytnúť takmer akékoľvek sloveso, komponent V_2 pochádza z uzavretej skupiny dvanástich sloví.¹³ Mohli by sme teda povedať, že V_2 funguje ako sufix. Dve slo-

¹³Okrem toho existuje ešte jeden typ asymetrických kompozit, kde sú role sloví vymenené. Prvé sloveso sa správa ako prefix k slovesu z otvorenej kategórie v pozícii V_2 (Aikhenvald, 2008, s.

vesá z tejto uzavretej skupiny, konkrétne základné pohybové slovesá -yi- „ísť“ a -ya- „prísť“, menia priestorový význam kompozita (Aikhenvald, 2008, s. 349, tab. 15.1). Tieto slovesá určujú akcedálny (-ya-) a decedálny vektor (-yi-) pre osobového referenta. Okrem toho majú aj sekundárny nepriestorový význam, ktorý sa podľa kontextu môže tiež uplatniť (pozri tabuľku 21).

V ₂	Preklad	Referent	Vektor	Sekundárny význam
-yi-	(od)ísť	osobový	DCE ↗	kontinuita s repetitívnosťou
-ya-	prísť	osobový	ACE →	duratívnosť

Tabuľka 21: Asymetrické kompozitá: slovesá -ya- a -yi-

Takto môžu celkom pravidelne vznikáť vety, v ktorých je vyjadrený vektor pohybu, pričom -yi- vyjadruje decedálny vektor (35a) a -ya- vyjadruje decedálny vektor (35b). Kompozitá s týmito slovesami majú široké využitie a často sa vyskytujú aj s nepohybovým slovesom vo V₁ (35c). Aj v takom prípade môže mať kompozitum smerový význam.

- (35) a. gra-tay   gəpi-**yi**-l   kukə-b   ata   gəpi-**yi**-l
 plakať-CTEMP bežať-DCE-3SG.F za-TERM potom bežať-DCE-3SG.F
 Plačúc bežala preč (odtiaľ, kde bola predtým), za (ním) bežala.
 (Aikhenvald, 2008, s. 352, pr. 15.42)
- b. kəka   mən-a:k   kəl-**ya**-na
 DEM.PROX ty.M-DAT naháňať-ACE-3SG.F
 Tento ťa naháňa (približujúc sa k tebe).
 (Aikhenvald, 2008, s. 354, pr. 15.49)
- c. ata   səmaka-**yi**-lə-di
 potom ukázať-DCE-3SG.SUBJ-3PL
 Potom im ich ukázala (ľuďom smerom preč od nej).
 (Aikhenvald, 2008, s. 352, pr. 15.44)

2.3.3 Slovesá a direkcionály

Ako sme spomenuli v kapitole 2.3.1, Aikhenvald delí slovesá v manambu do štyroch skupín na základe toho, či a nakoľko dokážu priberať direkcionály. Dôvodom je hojný (369n). Toto kompozitum však nemá priestorový význam, preto sa mu bližšie nevenujeme.

využívanie *direkcionál* ako slovotvorného prostriedku. *Direkcionály* sú elementy slovesného charakteru, ktoré určujú smerové vlastnosti slovesa. Alternatívne môžu byť vysvetľované aj ako sufixy, alebo ako zvláštne slovesné tvary, ktoré sa vyskytujú v rámci kompozita v segmente V_2 a sú odlišné od ich bežného (voľného) použitia (Aikhenvald, 2008, s. 377–379).

Direkcionály úzko súvisia so smerovými slovesami. Samotné *direkcionály* sú gramatikalizované/odvodené formy z inherentne smerových sloviess. Tie sa môžu vyskytovať v dvoch podobách:

- Ak sa spájajú s vnútorne smerovými slovesami, ich podoba je blízka pôvodným inherentne smerovým slovesám.
- Ak sa spájajú s nepovinne smerovými slovesami, sú charakteristické formantom *-s-* na začiatku častice.

Porovnanie jednotlivých tvarov inherentných sloviess s tvarmi *direkcionál* uvádzame v tabuľke 22 (Aikhenvald, 2008, s. 380, tab. 16.1). Keďže vnútorne smerové slovesá nie sú pohybovými slovesami, ďalej budeme pracovať len s takzvanými viazanými tvarmi *direkcionál*, ktoré sa poja s nepovinne smerovými slovesami.

Inherentne smerové sloveso	Sufix pre vnútorne smerové slovesá	Sufix pre nepovinne smerové slovesá	Význam inherentne smerového slovesa
war-	-u/-war	-su-	hýbať sa nahor
da-	-d(a)-	-sada-	hýbať sa nadol
væki-	-aki-	-saki-	ísť naprieč smerom od hovoriaceho
væra-	-apra-/ -(a)par-	-sapra-/ sapar	ísť naprieč smerom k hovoriacemu
waku-	-aku-	-saku-	ísť smerom von (z vnútrozemia)
wula-	-wula-/ -wəla-/-wul-	-səwəl(a)/ -sawəl	ísť dnu (do vnútrozemia, teda preč od rieky Sepik)

Tabuľka 22: Inherentne smerové slovesá a *direkcionály*

Okrem *direkcionál* uvedených v tabuľke 22 existuje v manambu dvojica *direkcionál*, takzvaných *direkcionálnych* sufixov, ktorých pôvod nie je jasný – nemajú náprotivok medzi slovesami. Taktiež sa neviažu s vnútorne smerovými slovesami.

Direkcionála *-tay-* vyjadruje stranný pohyb smerom od hovoriaceho a *-tæy-* vyjadruje stranný pohyb smerom k hovoriacemu (Aikhenvald, 2008, s. 384). Okrem toho sa môžu direkcionály komplexifikovať: vlastné viazané direkcionály sa môžu kombinovať (pričom vzniká nový význam) a direkcionálny sufix *-tay-* môže byť re-duplikovaný. Všetky tieto zložené direkcionály majú význam pohybu typu „tam a späť“ (podrobnejšie pozri ďalej v oddieli § Zložené direkcionály).

U direkcionál môžeme rozlíšiť viacero priestorových zložiek. Typ referenta je osobový, prírodný alebo objektový. Objektový referent sa objavuje len s lokátorom interiority. Prírodným referentom je vertikálita. Referent všetkých ostatných direkcionál je osobový.

Druhou zložkou je lokátor, ktorý môžeme rozlíšiť u všetkých jednoduchých (t.j. nezložených) direkcionál. Poslednou zložkou je vektor, ktorý je u jednoduchých direkcionál dvojaký: decedálny a akcedálny. U zložených je komeálny (teda pohyb „tam a späť“). Všetky direkcionály s jednotlivými priestorovými zložkami uvádzame v tabuľke 23.

Direkcionála	Referent	Lokátor	Vektor
su	prírodný	VERT	DCE $\mapsto$
sada	prírodný	VERT	ACE $\rightarrow$
saki	osobový	PER $\leftrightarrow$	DCE $\mapsto$
sapra/sapar	osobový	PER $\leftrightarrow$	ACE $\rightarrow$
saku	objektový	INE	DCE $\mapsto$
səwəl(a)/sawəl	objektový	INE	ACE $\rightarrow$
tay	osobový	LAT	DCE $\mapsto$
tæy	osobový	LAT	ACE $\rightarrow$
su-sada	prírodný	VERT	CME $\Leftrightarrow$
saki-sala	osobový	(PER $\leftrightarrow$)	CME $\Leftrightarrow$
saki-sapra	osobový	PER $\leftrightarrow$	CME $\Leftrightarrow$
saku-sala	objektový	INE	CME $\Leftrightarrow$
væki-vala	osobový	(PER $\leftrightarrow$)	CME $\Leftrightarrow$
tay-tay	(osobový)	(LAT)	CME $\Leftrightarrow$

Tabuľka 23: Dierkcionály v manambu

Direkcionály v manambu sa prirodzene združujú do dvojíc. V tabuľke 23 môžeme vidieť osmicu jednoduchých direkcionál, ktoré majú po dvoch rovnaký typ referenta a lokátor; líšia sa iba vektorom, ktorý je decedálny alebo akcedálny.

Tu je ešte dôležité uviesť jednu poznámku spojenú s porovnaním inherentne sme-

nikde neobjavuje, naprieč čím pohyb prebieha. Nejde teda o sekundárny vektor, ako tomu bolo napr. v nemeckých zložených predponách (kapitola 2.2.3, oddiel § Zložené predpony), ale o pridaný priestorový význam (na úrovni lokátora) „naprieč priestorom“ (Aikhenvald, 2008, s. 388–390). Hoci lokátor, ako sme uviedli v kapitole 1.2, sa vzťahuje k priestorovo komplikovanejšiemu referentovi, v prípade manambu ho teda budeme chápať významovo širšie – ako bližšiu priestorovú špecifikáciu, ktorá sa nemusí nutne vzťahovať na referenta.

Direkcionály *saku* – *səwəl* vyjadrujú pohyb dnu a von (37)¹⁴. Sú teda charakterizované lokátorom vnútra. Okrem toho majú sekundárny význam v oblasti absolútneho referenčného rámca. Direkcionála *saku* vyjadruje pohyb k rieke Sepik, *səwəl* pohyb smerom do vnútrozemia (Aikhenvald, 2008, s. 391–395). Aby sme však tento význam zjednotili s ich základným významom, a tiež aby bol vzťah medzi týmito dvoma významami zjavnejší, bude lepšie hovoriť o vnútrozemí ako o referentovi, pričom direkcionála *saku* bude charakterizovaná ako pohyb preč od vnútrozemia (t.j. decedálny vektor), čo je v prípade prírodného prostredia jazyka manambu pohyb k rieke Sepik (pozri tabuľku 25).

- (37) atawa məgi-**sala**-l
 tak   ondiť-INE.ACE-3SG
 Ondila (posunula stoličku) dnu.¹⁵
 (Aikhenvald, 2008, s. 394, pr. 16.42)

Direkcionála	Relatívny rámec	Absolútny rámec	Vektor	Význam v absolútnom rámci
<i>saku</i>	INE	vnútrozemie	DCE $\mapsto$	pohyb k rieke Sepik
<i>səwəl</i>	INE	vnútrozemie	ACE $\rightarrow$	pohyb do vnútrozemia

Tabuľka 25: Relatívny a absolútny rámec v direkcionálach *saku* a *səwəl*

Direkcionálne sufixy *tay* a *təy* sa od predošlých líšia. Nemajú náprotivok medzi inherentne smerovými slovesami, nemôžu sa viazať s vnútorne smerovými slovesami,

¹⁴V príklade je použitý neobvyklý tvar *sala* ktorý je zjednodušenou podobou direkcionály *sawəla*. Vyskytuje sa výnimočne v spojení so slovesom *məgi*; pravidelne sa však vyskytuje v zloženej direkcionále *saki-sala* (pozri oddiel § Zložené direkcionály)

¹⁵*məgi* je sloveso, ktoré zastupuje akúkoľvek činnosť – ide o výraz takzvanej rekogničnej deixie (Enfield, 2003). Používa sa, keď si hovoriaci nevie spomenúť na slovo, ktoré chce použiť. V slovenčine zodpovedá napr. slovesu *ondiť*.

neobsahujú formant „s“, ani nemenia valenciu slovesa, a direkcionála *tay* môže byť reduplikovaná (Aikhenvald, 2008, s. 398–403). Ich významom je postranný pohyb (38). Laterálny lokátor je teda vo význame ako predpona *u-/ú-* v slovenských slovách *uhnúť, ustúpiť, uskočiť*, alebo *úkrok*.

- (38) a. [a   væk   kaula-ku]   [gəpi-yi-ku]
DEM.DIST.F.SG hrniec priniesť.dnu-COMPL bežať-DCE-COMPL
[sək-a:m   yakə-**tay**-lə-l]
ďaleko-LOC hodiť-LAT.DCE-3SG.F
Potom čo priniesla hrniec dnu [do domu] a bežala preč, odhodila [druhý hrniec] preč (na stranu).
(Aikhenvald, 2008, s. 395, pr. 16.46)
- b. a-sə-**tæy**
IMP-posunúť-LAT.ACE
Uhni sa sem na bok!
(Aikhenvald, 2008, s. 395, pr. 16.44)

Zložené direkcionály vznikajú v prípade základných direkcionál kombináciou direkcionál s opačnými vektormi a v prípade direkcionálneho sufixu *tay* reduplikáciou. Ich výsledný vektor je komeálny, teda pohyb typu „tam a späť“.¹⁶

Direkcionála *su-sada* je prostou kombináciou direkcionál s vertikálnym pohybom. Jej význam je taktiež kompozicionálny – vertikality si zachováva. Vyjadruje teda striedavý pohyb nahor a zasa späť (Aikhenvald, 2008, s. 403–404).

Vznik direkcionály *saki-sala* je trochu zložitejší. Nejde totiž o kombináciu direkcionál v rámci páru, v ktorých sa vyskytujú. Zatiaľ čo *saki* vyjadruje pohyb naprieč preč od hovoriaceho (PERS.PER.DCE), *sala* je zjednodušenou podobou direkcionály *sawəla* vyjadrujúcej pohyb dnu (INE.ACE; Aikhenvald, 2008, s. 382n). Jej význam je však jednoduchý – vyjadruje pohyb tam a späť vzhľadom k hovoriacemu, pričom element „naprieč“ môže a nemusí byť prítomný.

Direkcionála *saki-sapra* je opäť kompozicionálna formou aj významom. Kombinujú sa tu direkcionály vyjadrujúce pohyb od a k hovoriacemu naprieč priestorom. Vo výslednom význame si teda oproti direkcionále *saki-sala* zachováva aj element „naprieč“.

¹⁶Zložené direkcionály sú uvedené v druhej časti tabuľky 23.

Ako sme písali vyššie (tabuľka 22), existujú tri páry vnútorne smerových slovies. Zatiaľ čo direkcionály zachovávajú všetky páry (ba dokonca pridávajú direkcionálne sufixy *-tay* a *-tæy*), medzi demonštratívami chýba zámeno zodpovedajúce direkcionálne *sapra*, teda „naprieč smerom k hovoriacemu“. Na druhej strane, demonštratíva s významom „hore“ a „dole“ si zachovali absolútny (prírodný) význam „hore prúdom“ a „dole prúdom“, ktorý v direkcionálach vymizol (nachádza sa len v spojení s vnútorne smerovým slovesom).

Môžeme tu badať aj formálny rozdiel. Zatiaľ čo sa direkcionály môžu kombinovať za vzniku komeálneho vektora, pri demonštratívach táto možnosť nie je.

2.3.5 Záver

Ako sme mohli vidieť, v jazyku manambu sa vyvinuli v podstate dve skupiny spôsobov vyjadrovania vektora na slovesách. Jeden zahŕňa základné pohybové slovesá *ya-* a *yi-* (asymetrické kompozitá), druhý vychádza z inherentne smerových slovies (symetrické sekvenčné kompozitá a direkcionály). Tie sa stali základom aj pre demonštratíva v manambu, hoci ich vývoj nastal pravdepodobne nezávisle od direkcionál. Systém direkcionál obsahuje aj jeden pár, ktorý nevznikol z inherentne smerových slovies.

Zatiaľ čo asymetrické kompozitá vyjadrujú vektor len v závislosti od osobového referenta, systém direkcionál je významovo bohatší. Každá direkcionála má akoby trojzložkový priestorový význam. Môžeme tu určiť typ referenta, lokátor (bližšiu špecifikáciu) a vektor. Referent môže byť osobový, prírodný alebo objektový, pričom osobový je zastúpený najčastejšie. Rozlišujeme lokátory štyroch významov: direkcionály vyjadrujú pohyb vo vertikálnej dimenzii, pohyb naprieč priestorom, význam vnútra a laterálny (stranný) pohyb. Vektor je dvoch druhov: decedálny a akcedálny.

Na rozdiel od demonštratív existujú zložené direkcionály, ktoré vznikajú vzájomnou kombináciou alebo reduplikáciou jednoduchých direkcionál. Spája ich vektor, ktorý je u každej zloženej direkcionály komeálny. Ostatné priestorové zložky (typ referenta a lokátor) nie sú natoľko pravidelné, ako je to pri jednoduchých direkcionálach.

Vektor sa v direkcionálach zdá byť systémovo relevantný, čo môžeme sledovať

jednak na vývoji direkciónál (z inherentne smerových sloviess), kde direkciónály s decedálnym vektorom nezachovávajú začiatočnú spoluhlásku slovesa, no v direkciónálach s akcedálnym vektorom spoluhláska ostáva¹⁷ (tabuľka 24). Takisto poradie jednotlivých komponentov zložených direkciónál je zjavne obmedzovaný vektorom. Komponenty zložených direkciónál totiž dodržiavajú poradie DCE-ACE, pričom nemusia byť vytvorené z direkciónál v rámci jedného páru (napr. *saki-sala*).

Poradie zložených direkciónál ako aj náchylnosť direkciónál s decedálnym vektorom k nekompozicionálnemu významu či hojnosť jeho používania nás vedie k hypotéze, že v jazyku manambu je základným práve decedálny vektor.

---

¹⁷Dôvodom väčšej redukcie u direkciónál s decedálnym vektorom môže byť aj ich väčšia frekvencia výskytu.

3 Typológia vektora

V tejto kapitole sa postupne budeme venovať jednotlivým aspektom priestorovej kategórie vektora na základe zistení, ktoré sme priniesli v analytickej časti práce (kapitola 2). Pretože vzorka jazykov je malá, budeme sa spoliehať hlavne na kvalitatívny aspekt analýzy. Napriek tomu, že sme analyzovali len tri jazyky, zachováva vzorka potrebnú rozmanitosť – jazyky sú nepríbuzné, predstavujú typologicky rôzne kategórie jazykov a nachádzajú sa v rôznych častiach sveta. Taktiež, dva jazyky (čínština a nemčina) sú svetové – majú veľký počet hovoriacich, sú normované a sú jazykmi súčasnej, takzvanej „civilizovanej“ kultúry – a jeden jazyk (manambu) je malý, nenormovaný, užívaný najmä domorodým negramotným obyvateľstvom.

V kapitole sa postupne budeme zaoberať formálnym – morfosyntaktickým – hľadiskom vektora, jeho sémantikou, kumuláciou s inými kategóriami, prípadnými obmedzeniami vyjadrovania vektora a súvislosťami s inými oblasťami jazyka.

3.1 Formálne hľadisko

V nami sledovaných jazykoch sa vektor vyjadruje konkaténatívnymi procesmi. Vo všetkých jazykoch môžeme rozlíšiť (hlavné) sloveso, ktoré je modifikované akýmsi komplementom – markerom vyjadrujúcim (okrem iného) vektor pohybu. Tieto markery majú charakter sufixov (manambu), proklitik (nemčina), či voľnejších slov (čínština).

Z pohľadu voľnosti a viazanosti markerov sa jazyky líšia, no nájdeme aj spoločné vzorce. Celkovo možno povedať, že skúmané formy sú viazané až stredne viazané. V manambu sme analyzovali markery vyjadrujúce vektor ako sufixy (direkcionály) alebo ako segmenty kompozít (symetrické a asymetrické kompozitá, alternatívne aj direkcionály). V oboch prípadoch sú dané formy viazané: so slovesom sú interne stabilné (z hľadiska poradia segmentov) a zároveň sú neprerušiteľné inou morférou.

Markery zvyšných dvoch jazykov sú čiastočne viazané, no prejavujú známky voľnosti. V oboch jazykoch sú totiž sloveso s markerom prerušiteľné, prípadne mobilné (nemusia byť v blízkosti slovesa). V prípade čínštiny sledujeme komplexy, ktoré môžu byť zložené až z troch členov (slovesa a dvoch komplementov, príklad 42).

Tento komplex môže byť prerušený direkcionálnou nominálnou frázou (medzi prvým a druhým komplementom), alebo aspektuálnym markerom *le* (medzi slovesom a prvým komplementom).

V nemčine sa takzvaná odlučiteľná predpona vyskytuje v dvoch postaveniach: širokom (ak je sloveso finitné) alebo úzkom (ak je sloveso v neurčitom tvare ako komplement iného, napr. pomocného slovesa). V širokom postavení sa marker nachádza v pozícii slovesného komplementu na konci vety, od hlavného slovesa oddelený takzvaným vetným stredopolím, v ktorom sa môžu vyskytovať ďalšie vetné členy – v príklade (41a) *ganz kurz*. V úzkom postavení sa marker nachádza pred slovesom (ako prefix, toto je slovníkový tvar slovesa, príklad 41b), no môže byť prerušený markerom *ge* pre particípium minulého času, alebo infinitívnym markerom *zu* (41c). Hoci slovníkový tvar slovesa s neodlučiteľnou predponou vyzerá na prvý pohľad viazane, povaha markera je značne voľná.

- (41) a. sie **fallen** ganz kurz **hin-ein**
oni padať celkom krátko tam-dnu
Vpadli dnu celkom rýchlo (nie smerom k hovoriacemu).
- b. hinein-fallen
- c. hinein-zu-fallen

Polohu markerov vyjadrujúcich vektor sme už čiastočne spomenuli. V čínštine sa marker vektora svojím správaním nevymyká z normy iných slovesných komplementov (C.-R. Huang a Shi, 2016, s. 82) – nachádza sa ihneď za hlavným slovesom (42). Manambu je na tom podobne. Charakter celého jazyka je sufixový – ako sufixy sa správajú aj markery vyjadrujúce vektor (43). Nemecký marker môže mať, ako sme spomenuli, dve polohy. Jedna je v podstate prefixová (41b) a v druhej sa nachádza na konci vety (41a).

- (42) zǒu **chū lái**
kráčať vyjsť prísť
kráčať von smerom k hovoriacemu
- (43) kwasa-kwasa væsa-**waku**-k-na-wun
malý-malý stúpať-vyjsť-FUT-ACT.FOC-1SG.F
Pôjdem von stúpajúc veľmi pozorne. (Aikhenvald, 2008, s. 344, pr. 15.16)

Štruktúra nami skúmaných markerov je väčšinou monomorfematická – väčšina markerov pozostáva z jednej morfémy. Nachádzame však aj markery zložené z dvoch morfém. V jazyku manambu ide o takzvané zložené direkcionály. Tie vznikli kombináciou dvoch direkcionál alebo v jednom prípade reduplikáciou direkcionálneho sufixu. Mohli by sme argumentovať, že ide o dve za sebou nasledujúce samostatné direkcionály, všetky však vyjadrujú jeden vcelku kompaktný význam, takže výhodnejšia sa nám zdá analýza, že ide o jeden dimorfematický marker, ako v príklade (39).

Podobne ako v manambu aj v nemčine sme popisovali takzvané zložené predpony, ktoré pozostávajú z dvoch existujúcich predpôn. Hoci tu sa nedá hovoriť o jednom význame, kritériom k analýze je formálna stránka: marker má charakter jedného dimorfematického slova – je interne neprerušiteľný a imobilný a externe mobilný, ako vidno v príklade (41a).

Aj v čínštine sme popisovali komplexy skladajúce sa z dvoch komplementov, o týchto však v žiadnom prípade nemôžeme hovoriť ako o jednom dimorfematickom komplemente. Na rozdiel od manambu totiž táto dvojica komplementov nie je zviazaná ani sémanticky (komplementy vyjadrujú dva významy), ani formálne (nie je externe mobilná a je prerušiteľná).

S morfematickým hľadiskom súvisí aj rekurzívnosť. Tú tu v pravom slova zmysle nebadáme, no ak berieme markery vyjadrujúce vektor za rovnocenné, môžeme sledovať ich viacnásobné použitie. To sledujeme hlavne v čínštine a v nemčine. V oboch jazykoch nachádzame štruktúry, v ktorých sú vyjadrené dva vektory. V nemčine to nastáva kombináciou dvoch markerov do jedného (za vzniku zložených predpôn, príklad 41a). V čínštine vznikajú slovesné komplexy s dvoma komplementmi (42). V oboch prípadoch však kombinovanie nie je voľné, aplikujú sa tu sémantické obmedzenia.

Nakoniec môžeme posúdiť, nakoľko ide pri vyjadrovaní vektora na slovesách o slovotvorbu či o (morfo)syntax. Je ťažké vyniesť jednoznačné stanovisko, preto sa skôr posnažíme umiestniť jednotlivé sledované jazyky (a ich javy) na škálu, na konci ktorej je slovotvorba na jednej strane a morfosyntax na druhej.

Čínština je jedným z príkladových analytických jazykov, v ktorých hrá syntax

dôležitú úlohu. V tomto smere je vyjadrovaný aj vektor, skrze kombinovanie slovík do slovesného komplexu, bez ich povrchovej zmeny. Výsledný význam je kompozicionálny, pričom sloveso a jeho direkcionálne komplementy sú samostatné slová. Všetko nasvedčuje tomu, že v žiadnom prípade nejde o slovotvorbu, ale o syntaktickú väzbu.

Manambu je slovotvorbe bližšie. Vektor je vyjadrovaný jednak kompozíciou, jednak akousi sufixáciou blízko kompozícii. Pri kompozitách vidíme jasnú spojitosť jednotlivých komponentov s voľnými slovesami. Význam druhého komponentu však stráca svojbytnosť a stáva sa prídavným významom k prvému komponentu – hlavnému slovesu; pri pohybových slovesách, ktorým sme sa venovali, je význam značne pravidelný. Konštrukcia je akýmsi jednoslovným sériovým slovesom. Podobne je to aj pri direkcionálach, ktoré sa viac podobajú sufixom (ich podoba je odlišná od zdrojových slovík, z ktorých sa vyvinuli; taktiež množina direkcionál obsahuje prvky, ktoré nemajú náprotivok medzi voľnými slovesami). Nebadáme tu nepravidelnosti a obmedzenia charakteristické pre slovotvorbu. Z tohto dôvodu sú bližšie flexii. Ide teda o proces na hranici lexiky a gramatiky.

Nemčina sa načrtnutému trendu nevymyká. Hoci sú odlučiteľné predpony tradične považované za proces slovotvorby, v časti o nemeckej vetnej syntaxi (kapitola 2.2.2) sme ukázali, že formálne patria skôr do skupiny spolu s dvojslovesnými väzbami, modálnymi slovesami či zloženým minulým časom, ktoré slovotvorbou určite nemožno nazvať. Na druhej strane, z významového hľadiska tu znaky typické pre slovotvorbu nepopierateľne sú. Ako sme napísali v podkapitole 2.2.4, vyjadrovanie vektora v nemčine je na hranici slovotvorby a morfosyntaxe.

3.2 Sémantické hľadisko

Stredom záujmu v tejto záverečnej kapitole sa stáva sémantické hľadisko. V sledovaných jazykoch nachádzame očakávateľnú variabilitu, no o to viac nás prekvapuje zarážajúca podobnosť. Hoci naša vzorka jazykov je veľmi malá, medzi jazykmi môžeme sledovať množstvo podobných vzorcov. Postupne sa budeme zaoberať variabilitou vektora, kumulatívnosťou skúmanej kategórie s typom referenta a lokátorom a viacnásobným vyjadrovaním vektora.

3.2.1 Variabilita vektora

Celkový počet vektorov, ktoré sme v jazykoch sledovali, sme uviedli v úvodnej kapitole 1.2 v tabuľke 3. Skupinu siedmich vektorov predstavuje:

- akcedálny (ACE) – pohyb smerom k referentovi
- decedálny (DCE) – pohyb od referenta
- perlatívny (PER) – prekríženie referenta
- viálny (VIA) – pohyb sledujúci tvar referenta, alebo pohyb v rámci referenta
- recedálny (RCE) – opätovný pohyb smerom k referentovi, respektíve návrat k referentovi
- cirkulárny (CIR) – pohyb kruhového tvaru (alebo čiastočne kruhového) okolo referenta
- komeálny (CME) – striedavý pohyb kombinujúci akcedálny a decedálny (respektíve recedálny) vektor

Ani v jednom z jazykov sme nenašli všetkých sedem vektorov. A zase naopak, ani v jednom z jazykov nie je skupina vektorov exkluzívna, t.j. v každom jazyku sa nachádza aspoň jeden vektor, ktorý sme sledovali v aspoň jednom inom zo skúmaných jazykov. Konkrétne komplementárna dvojica vektorov ACE a DCE sa vyskytuje vo všetkých troch jazykoch. Ak by sme mali väčšiu (signifikantnú) vzorku jazykov, mohli by sme povedať, že jazyk, v ktorom sa vyjadruje vektor na slovesách, musí mať minimálne túto dvojicu vektorov. Každý zo skúmaných jazykov však obsahuje okrem nich minimálne jeden ďalší vektor, teda v našej vzorke sa nenachádza jazyk len s týmito dvoma vektormi.

Najbohatší systém, čo do počtu rôznych vektorov, má nemčina, ktorá ich vyjadruje šesť. Z uvedeného zoznamu vektorov v nemčine chýba len komeálny vektor. Na druhom mieste sa nachádza čínština, ktorá vyjadruje celkovo štyri vektory: akcedálny, decedálny, perlatívny a recedálny. Najmenej vektorov vyjadruje manambu. Okrem akcedálneho a decedálneho vektora vyjadruje ešte komeálny. Dva zo skúmaných jazykov teda vyjadrujú unikátne vektory (teda také, ktoré sa v ostatných dvoch jazykoch nevyskytujú). Manambu vyjadruje komeálny vektor a nemčina je jedinečná viálnym a cirkulárnym vektorom. Zatiaľ čo však v nemčine existujú pre

tieto unikátne vektory len po jednom markeri, komeálny vektor je v manambu bo-
hato užívaný: vyjadruje ho až šesť zväčša nesynonymických markerov. V tabuľke 26
uvádzame prehľad vektorov v skúmaných jazykoch.

	Čínština	Nemčina	Manambu	Σ
ACE	×	×	×	3
DCE	×	×	×	3
PER	×	×		2
VIA		×		1
RCE	×	×		2
CIR		×		1
CME			×	1
Σ	4	6	3	

Tabuľka 26: Výskyt vektorov v jednotlivých jazykoch

3.2.2 Kumulatívnosť kategórií

Ani v jednom z jazykov sme nenašli marker, ktorý by vyjadroval vektor samostatne.
V markeroch všetkých jazykov vieme určiť okrem vektora minimálne typ referenta.
Lokátor je vyjadrený vo všetkých jazykoch, no nevyjadrujú ho všetky markery – u
niektorých je lokátor prázdny.

Vo všetkých jazykoch sme dokázali rozlíšiť všetky tri typy referentov, ako sme
ich popísali v teoretickej časti 1.2 § Typy referentov. Postupne sa budeme venovať
jednotlivým typom referentov.

Prírodný referent V každom zo skúmaných jazykov je prírodným referentom
práve horizontalita: markery vyjadrujú pohyb nahor a nadol. Pri tomto pohybe
je ťažké hovoriť o konkrétnych vektoroch. Komplementárny pohyb nahor a nadol
však zodpovedá základným vektorom akcedálnemu a decedálnemu: z hľadiska smeru
pohybu fungujú oba ako reverzné antonymá. Napriek tomu manambu poskytuje
indíciu, pre ktorú môžeme klasifikovať pohyb nahor ako decedálny a pohyb nadol
ako akcedálny vektor. Okrem toho nachádzame v manambu aj komeálny vektor
vyjadrujúci striedavý pohyb nahor a nadol.

Hoci prírodného referenta vyčleňujeme osobitne, ani v jednom jazyku tieto mar-
kery nevytvárajú osobitnú paradigmu. Tvoria vcelku homogénnu skupinu s mar-

kermi s objektovým (čínština, nemčina) či osobovým referentom (manambu; tu by sme však mohli hovoriť o celkovej homogenite všetkých direkciónál). Z tohto dôvodu je praktickejšie hovoriť o vertikálite ako o lokátore, ktorého referent je často nevyjadrený.

Okrem pohybu nahor a nadol nájdeme v manambu ešte jeden význam, ktorý patrí medzi prírodných referentov. Je ním „vnútrozemie“. Dva markery v manambu vyjadrujú pohyb z vnútrozemia (k rieke Sepik) a pohyb do vnútrozemia (od rieky Sepik) – akcedálny a decedálny vektor. Ide však o sekundárny význam markerov s primárnym objektovým významom s lokátorom interiority.

Osobový referent Osobovým referentom je v každom jazyku deiktické centrum – sémanticko-deiktická kategória vo väčšine prípadov zhodná s hovoriacim (1SG), no v niektorých kontextoch (časovo oddelených) sa s hovoriacim nemusí zhodovať. Talmy vyčleňuje osobového referenta popri lokátore (*conformation*) a vektore ako osobitnú priestorovú kategóriu *deictic* (Talmy, 2003, s. 56). Podľa našich sledovaní (najmä v manambu) má však táto kategória (Talmyho *deictic*, náš osobový referent) rovnaké vlastnosti ako iné typy referentov, a preto nie je nutné ju vyčleňovať ako osobitnú kategóriu.

V čínštine a nemčine sa v markeroch viaže osobový referent len s dvoma vektormi: akcedálnym a decedálnym. Lokátor ostáva prázdny – s referentom sa pracuje ako s bodom. V manambu má však osobový referent veľkú variabilitu. Osobového referenta tu vyjadruje až dvanásť markerov, z čoho tri páry sú synonymické. Existujú tu celkom tri série markerov. V manambu sa totiž osobový vektor na rozdiel od ostatných jazykov spája aj s lokátorom. Sú tu markery s prázdny lokátorom, pohybom naprieč paradigmaticizovaným do lokátora a s lokátorom laterality. V rámci každej skupiny sa markery líšia vektorom: je tu vyjadrený akcedálny, decedálny a komeálny vektor (tabuľka 27). Manambu je teda zvláštny v dvoch ohľadoch: s osobovým referentom nenarába iba ako s bodom (vyjadruje laterality, prípadne pridáva bezreferentový pohyb naprieč) a vyjadruje tri rôzne vektory.

Objektový referent je zastúpený v jazykoch v rôznej miere. V čínštine a v nemčine ho vyjadruje najväčší počet markerov – dôležitú rolu tu hrá lokátor (o lokátore

Referent	Lokátor	Vektor	Markery
osobový	∅	DCE	yi
osobový	∅	ACE	ya
osobový	∅	CME	saki-sala, væki-vala
osobový	PER →	DCE	saki, væki
osobový	PER →	ACE	sapra/sapar, væra
osobový	PER →	CME	saki-sapra
osobový	LAT	DCE	tay
osobový	LAT	ACE	tæy
osobový	(LAT)	CME	tay-tay

Tabuľka 27: Markery s osobovým referentom v manambu

podrobnejšie v ďalšom oddieli). V čínštine sú vyjadrené dva až tri lokátory: prázdny lokátor (prípadne lokátor blízkosti) a lokátor vnútra. Objektového referenta vyjadruje celkovo sedem markerov. V rámci dvoch až troch lokátorov sú vyjadrené všetky vektory, ktoré čínština používa: akcedálny, decedálny, perlatívny a recedálny.

Nemčina je z hľadiska objektových referentov ešte bohatšia. V rámci troch až piatich lokátorov je vyjadrených šesť rôznych vektorov. Celkovo v nemčine existuje dvanásť markerov, z ktorých len dva páry sú čiastočne synonymické.

V manambu jestvuje v rámci objektového referenta len jeden lokátor – lokátor vnútra. V rámci neho sú vyjadrené všetky tri vektory.

Recipročný referent Okrem troch spomínaných typov referentov sme v čínštine narazili na recipročného referenta. Hoci ide o význam, ktorý nemusí byť vždy prítomný, stojí za to sa pri ňom zastaviť, keďže sa nevyskytuje v ostatných sledovaných jazykoch. V prípade recipročného referenta sa totiž figúra stáva pre pôvodného referenta referentom a sám referent sa stáva figúrou. Ide totiž o vzájomný pohyb. Aj figúra aj referent sa hýbu v protipohybe vo vzťahu k sebe. Akcedálny vektor je teda pohyb k sebe, decedálny pohyb od seba. Čínske markery vyjadrujúce recipročný vektor môžu podľa kontextu vyjadrovať objektového referenta s lokátorom blízkosti.

V tabuľke 28 znázorňujeme, koľko rôznych vektorov je vyjadrených v nami sledovaných jazykoch v rámci jednotlivých typov referentov.

Lokátor Ako sme naznačili v predchádzajúcich častiach textu, lokátor je ďalšou kategóriou, ktorú markery vyjadrujú spolu s vektorom. Lokátor je závislý na refe-

	Čínština	Nemčina	Manambu
prírodný	2	2	3 (+2)
osobový	2	2	3
objektový	4	6	3
recipročný	2	–	–
celkovo	4	6	3

Tabuľka 28: Množstvo vektorov podľa typov referentov

rentovi, pretože vyjadruje priestorový koncept, ktorým špecifikuje referenta. Keďže najvariabilnejší z typov referentov je objektový referent, najhojnejší výskyt lokátorov očakávame najmä pri ňom. Až na manambu sa nám táto hypotéza potvrdzuje: čínština v rámci objektového referenta používa dva lokátory, nemčina až päť. Manambu špecifikuje len jeden lokátor.

Napriek malej vzorke aj tu sledujeme podobnosti. V každom zo skúmaných jazykov je v rámci objektového referenta špecifikovaný lokátor vnútra. Tu vyjadruje aj čínština aj nemčina práve tri rovnaké vektory: akcedálny, decedálny a perlatívny. Manambu sa drží svojej systematiky a vyjadruje akcedálny, decedálny a komeálny vektor.

Okrem lokátora vnútra sa v čínštine a nemčine stretávame s prázdny lokátorom, ktorý sa prípadne môže zameniť s lokátorom blízkosti. Tieto dve hodnoty sú si významovo veľmi blízke. Ani pri lokátore blízkosti, ani ak je lokátor prázdny, totiž nešpecifikujeme priestorové vlastnosti referenta. Ak hovoríme o blízkosti, stačí nám pracovať s referentom ako s bodom, pričom vyjadrujeme polohu v jeho blízkosti (nepotrebujeme referenta orientovať, hovoriť o jeho prednej, zadnej, vnútornej časti a pod.). Ak je lokátor prázdny, s referentom pracujeme tiež ako s bodom, s tým rozdielom, že nešpecifikujeme vôbec nič – výsledný význam sa doplní podľa kontextu a podľa priestorových špecifik referenta. Práve bodová povaha referenta je miestom pre možnú zámenu.

Čo sa týka vyjadrovania lokátorov, najbohatšia je nemčina. Okrem lokátora vnútra s tromi vektormi (akcedálny, decedálny a perlatívny) a prázdneho s možnými všetkými vektormi (pozri tabuľku 26), vyjadruje ešte lokátor blízkosti, polohy „nad“ a špeciálny význam „oproti“. Lokátor blízkosti sa viaže s dvoma vektormi (akcedálny a decedálny), pričom existujú dve dvojice markerov, z ktorých jedna môže

mať význam prázdneho lokátora. Poloha „nad“ sa viaže len s perlatívnym vektorom, no podobne aj tento marker môže vyjadrovať prázdny lokátor. Pri poslednom markeri vyjadrujúcom význam „oproti“ je ťažké určiť jednoduchý lokátor – o tom pozri časť o predpone *entgegen* (kapitola 2.2.3 § Predpony s objektovým referentom) – spája sa však s akcedálnym vektorom. V nemčine teda sledujeme vcelku komplikovanú a málo systematickú situáciu, ktorá nasvedčuje viac slovotvornému ako gramatickému charakteru odlučiteľných predpôn.

V tabuľke 29 uvádzame, koľko vektorov je vyjadrovaných v rámci lokátorov s objektovým referentom. Keďže niektoré markery môžu podľa kontextu vyjadrovať rôzne hodnoty lokátorov, odporúčame porovnať tabuľku 29 s tabuľkami markerov s objektovým referentom jednotlivých jazykov: pre čínštinu tab. 8, pre nemčinu tab. 15 a pre manambu tab. 23.

	Čínština	Nemčina	Manambu
INE	3	3	3
∅	4	6	–
ADE	3	2	–
ULTR	–	1	–
„oproti“	–	1	–

Tabuľka 29: Množstvo vektorov podľa lokátorov

3.2.3 Viacnásobný vektor

Pri skúmaní priestorových možností jednotlivých jazykov sme natrafili na možnosť viacnásobného vyjadrovania vektora: v čínštine a nemčine je možné vyjadriť na slovese až dva rôzne vektory.

V oboch prípadoch je to kombinácia dvoch vektorov rôznych typov referentov. Kombinuje sa vektor objektového a prírodného referenta s vektorom osobového referenta, a to v prípade čínštiny aj nemčiny. V manambu kombináciu vektorov nenačádzame.

Kombinovanie vektorov sa realizuje v každom jazyku rôznym spôsobom. V čínštine vznikajú slovesné komplexy: hlavné sloveso vyjadruje väčšinou spôsob pohybu a dva nasledujúce komplementy vyjadrujú postupne vektor s prírodným a objektovým referentom a vektor s osobovým referentom. Tu nie sú žiadne obmedzenia –

kombinovať sa môže ktorýkoľvek marker z jednej skupiny s ktorýmkoľvek markerom z druhej skupiny.

V nemčine kombinovanie vzniká na základe vytvárania nových zložených markerov. Kombinujú sa už existujúce markery z jednej a druhej skupiny tak isto ako v čínštine. Oproti čínštine je však poradie kombinovania opačné (na prvom mieste je marker s osobovým referentom, na druhom mieste marker s objektovým alebo prírodným referentom). Taktiež tu existuje viacero obmedzení: s markermi s osobovým referentom sa môžu kombinovať len monomorfematické markery, ktoré vo voľnej podobe existujú ako predložky (podrobnejšie pozri v kapitole 2.2.3 § Zložené predpony).

Predpokladáme, že možnosť kombinovať vektor objektového a prírodného referenta s vektorom osobového referenta má najmä kognitívne dôvody. Pohyb vyjadrovaný prostredníctvom objektového alebo prírodného referenta je nezávislý na konkrétnej rečovej situácii, v ktorej sa toto vyjadrovanie uskutočňuje. Preto je praktické zviazať tento pohybový event s konkrétnou rečovou situáciou prostredníctvom osobového referenta ako deiktického centra. V dôsledku toho je v pohybovom evente popísaná jednak priestorová situácia so svojimi špecifikami (napr. pohyb figúry do nejakého objektu), jednak je vytvorený vzťah danej situácie so samotnou výpoveďou - miestom deiktického centra (figúra sa pohybuje smerom k deiktickému centru; centrum je teda vnútri daného objektu).

3.3 Kategoriálne súvislosti

Priestorová kategória vektora je v jazykoch, ktoré sme skúmali, vyjadrovaná rôznym spôsobom: prostredníctvom direkcionálnych slovesných komplementov (akýchsi sériových sloves) – čínština; odlučiteľných predpôn (akýchsi klitík v postavení slovesného komplementu) – nemčina; slovesných kompozít a slovesných direkcionál (sufixov so slovesnou povahou) – manambu. V každom z týchto jazykových javov nachádzame súvislosti s inou oblasťou jazyka.

V nasledujúcich častiach textu postupne predstavíme oblasti, s ktorými vektor vytvára súvislosti v nami sledovaných jazykoch. Môžeme konštatovať, že napriek malej vzorke aj tu nachádzame medzi jazykmi spoločné znaky.

V jazykoch môžeme sledovať dva typy vzťahov: materský a sesterský. Materský by sme charakterizovali ako vzťah medzi zdrojom a cieľom (v diachrónnom slova zmysle), pričom zdroj v jazyku ostal existovať. Ide teda o prípad gramatikalizácie. Príkladom môžu byť pádové sufixy vyjadrujúce priestorové vzťahy (cieľ), ktoré sa vyvinuli zo substantív vyjadrujúcich časti tela (zdroj): BRUCHO > DO.

Sesterský vzťah by sme popísali ako vzťah dvoch štruktúrnych subsystémov jazyka, ktoré zdieľajú formálne a sémantické črty, pričom sa pravdepodobne vyvinuli z jedného zdroja. Príkladom je vzťah direkcionál a demonštratív v manambu (bližšie v podkapitole 3.3.2).

3.3.1 Slovesá

Jedna s najzjavnejších oblastí, s ktorou súvisí v jazykoch vyjadrovanie vektora na slovesách, sú slovesá. Vzájomným kombinovaním sloviess vznikajú komplexné priestorové významy, v ktorých je kľúčovým aj vektor. Súvislosť so slovesami badáme v dvoch jazykoch: čínštine a manambu.

Systém vyjadrovania vektora je v čínštine značne priehľadný. Pohybové slovesá sú rozdelené do skupín podľa toho, akú priestorovú kategóriu (alebo kombináciu kategórií) vyjadrujú. Tieto slovesá sa následne kombinujú do slovesného komplexu na základe daných pravidiel (pozri tabuľku 9), pričom ich forma ostáva nezmenená. Na prvom mieste komplexu sa nachádza jeho hlava. Slovesá, ktoré za ňou nasledujú, sa stávajú komplementmi vyjadrujúcimi vektor. Jednotlivé slovesá teda nevyjadrujú samostatný pohyb, ale pridávajú pohybovú informáciu hlave komplexu, napriek tomu, že ich forma je oproti ich takpovediac plnohodnotnému použitiu nezmenená. Slovesá sa v čínštine len v dôsledku svojej pozície stávajú markermi vektora.

Podobná situácia nastáva aj v manambu. Pohybové slovesá sa kombinujú do kompozít: prvý komponent sa stáva sémantickou hlavou a druhý komponent jej pridáva priestorovú informáciu. Oproti čínštine tu nachádzame kompozitá s priestorovým významom zložené z dvoch komponentov; v čínštine môžu slovesný komplex tvoriť až tri komponenty. Princíp tvorby kompozít je však rovnaký.

Spoločným prvkom medzi čínštinou a manambu je aj charakter sloviess, ktoré vytvárajú slovesný komplex/kompozitum. Na prvom mieste je pohybové sloveso z

otvorenej kategórie, väčšinou s významom spôsobu pohybu. Do pozície slovesného komplementu sa použijú slovesá z uzavretej kategórie: osobitne pre objektového a prírodného referenta, osobitne pre osobového referenta. Spoločný princíp skladania slovies v čínštine a manambu schematicky ilustrujeme v tabuľke 30.

	Hlava spôsob	Komplementy	
		obj. a príř.	osob.
Čínština	zǒu, pǎo, fēi, ...	shàng, qǐ, xià, jìn, chū, ...	a/alebo lái, qù
Manambu	gəpə, væsə təməl, ...	war, da, væki, væra, waku, ...	alebo ya, yi

Tabuľka 30: Princíp skladania slovies v čínštine a manambu

Medzi čínštinou a manambu je rozdielny stupeň gramatikalizovanosti. Zatiaľ čo v čínštine je tento spôsob kombinovania slovies plne gramatikalizovaný, v manambu môže byť slovesné kompozitum (podľa kontextu) interpretované aj ako sekvencia dvoch samostatných slovies.

V manambu však existuje aj iný spôsob vyjadrovania vektora: pomocou takzvaných *direkcionál*. Aj tu je zachovaná prepojenosť so slovesami. Tie isté (tzv. *inherentne smerové*) slovesá, použité ako komponent s objektovým a prírodným referentom, sa stali zdrojom pre vznik *direkcionál* (pozri aj tabuľky 22 a 24). *Direkcionály* tak fungujú ako *sufixy* (alebo alternatívne ako komponenty kompozít) s plne gramatikalizovaným priestorovým významom.

3.3.2 Demonštrátiva a príslovky

Druhá jazyková oblasť, ktorá blízko súvisí s markermi vektora sú *demonštrátiva* a *príslovky*. Tieto dva slovné druhy sú si blízke so značným prienikom svojich členov.

V nemčine sú niektoré markery značiace vektor na slovesách *homonymické* s *adverbiami* (*smerovými demonštratívami*) *her* (pohyb k hovoriacemu), *hin* (pohyb od hovoriaceho) a *zurück* (pohyb späť). Hoci ich použitie ako *demonštratív* je nižšie, dá sa predpokladať, že ide skôr o zdrojovú doménu (Heine a Kuteva, 2002). Do tejto skupiny patria aj takzvané *zložené predpony*, kde je *hin* alebo *her* vždy prvým členom (napr. *herein* „dnu smerom k hovoriacemu“). Aj tieto formy sa v nemčine používajú samostatne vo funkcii *demonštratív/adverbií* (napr. DWDS b. r., heslo:

herein).

Spojenie s demonštratívami vidno aj v manambu. Z inherentne smerových sloviess, z ktorých vznikli aj direkcionály, vznikli aj demonštratíva (podrobnejšie pozri kapitolu 2.3.4). Je prekvapivé, že demonštratíva sú oproti direkcionálam významovo menej pestré – demonštratíva vyjadrujú len dva vektory (akcedálny a decedálny, chýba komeálny), pričom nie každý pár je zachovaný úplne (chýba demonštratívum pre perlatívny pohyb smerom k hovoriacemu).

3.3.3 Adpozície

Spojenie odlučiteľných predpôn a predložiek je v nemeckom jazyku samozrejmé. Väčšina jednoduchých odlučiteľných predpôn je totiž tvorená formami, ktoré sú homonymické s predložkami (formálny rozdiel vidíme len pri predložke *in* „do“, ktorá má ako predpona podobu *ein*). Tento logický vzťah (že predpony sú tvorené predložkami) upevňuje aj fakt, že predložky homonymické s predponami vyjadrujúciimi vektor tvoria podmnožinu predložiek (predložky ako *gegen* „proti“, *von* „od“, alebo *längs* „pozdĺž“ a iné, nevytvárajú neodlučiteľné predpony). Taktiež mnohé priestorové predložky vo funkcii neodlučiteľných predpôn stratili svoj kompozicionálny priestorový význam a majú malé použitie (napr. *hinter-gehen* dozadu-ísť „oklamať“).

Významovo sa tieto predložky a odlučiteľné predpony líšia málo. V takmer každom prípade je zachovaný aj lokátor aj vektor. Predložky *in* „v/do“ (paralelná s predponou *ein*), *an* „na“ a *über* „nad“ vyjadrujú aj statickú polohu. Akcedálny vektor a statická poloha sa rozlišujú pomocou pádu nominálnej frázy – datív vyjadruje statickú polohu (44a) a akuzatív akcedálny vektor (44b).

- (44) a. an der Wand
na ART.F.DAT stena
na stene
- b. an die Wand
na ART.F.ACC stena
na stenu

Spojitosť predložiek a direkcionál môžeme sledovať aj v čínštine. Nejde však o systémovú záležitosť, ako je to v nemčine. Čínske sloveso *dào*, ktoré vyjadruje

pohyb dnu (objektový referent, lokátor vnútra, akcedálny vektor) je homonymické s predložkou s totožným priestorovým významom („do“). Takto sa môže stať, že daná predložka môže byť alternatívne analyzovaná ako slovesný komplement, ako vidno v príklade (12). Je to spôsobené aj tým, že predložky ako také majú pôvod v slovesách, kvôli čomu dostali v niektorých prácach názov „koverbá“ – *coverbs* (C.-R. Huang a Shi, 2016, s. 353).

Zo sloviess, ktoré v čínštine fungujú ako markery vektora, má alternatívnu funkciu sloveso *shàng* vyjadrujúce pohyb nahor. Môže byť použité ako postpozitívny lokalizátor (*localizer*). Tie sú v čínštine potrebné pri niektorých substantívach v rámci lokatívnych predložkových fráz s predložkou *zài* vyjadrujúcou bezlokátorovú lokalizáciu. Tak so slovom *shān* „hora“ tento lokalizátor musí byť použitý (45a), ale so slovom *měiguó* „Spojené štáty“, nemusí byť (45b).

- (45) a. xiǎomíng **zài** shān **shàng** huàhuàer
Xiaoming LOC hora SUPE maľovať.obraz
Siaoming maľuje na kopci obraz.
- b. tāmen **zài** měiguó gōngzuò
oni LOC Spojené.štáty pracovať
Pracujú v Spojených štátoch.
- (C.-R. Huang a Shi, 2016, s. 395 pr. 82b, s. 396 pr. 83b)

3.3.4 Prefixy

V úvodnej kapitole o nemčine (2.2.1) sme hovorili o dvoch druhoch predpôn, o ktorých sa pri slovesnej slovotvorbe hovorí: o neodlučiteľných (*untrennbare Vorsilbe*) a odlučiteľných predponách (*trennbare Vorsilbe*). Súčasná jazykoveda však tieto dva javy rozlišuje, pretože majú iný charakter (pozri aj pozn. 4 na strane 28): *Verbprefixe* (t.j. neodlučiteľné) a *Verbpartikeln* (t.j. odlučiteľné). V rámci nich existuje skupina foriem, ktorá sa nachádza aj medzi neodlučiteľnými aj medzi odlučiteľnými predponami. V niektorých kontextoch (keď sa sloveso vyskytuje v slovníkovom tvare) sa však dajú rozlíšiť len polohou prízvuku.

Medzi nami skúmanými markermi vektora sú tri takéto predpony: *über* „cez, ponad“, *durch* „cez“ a *um* „okolo“. Tieto formy ako slovesné prefixy môžu tiež vyjadrovať priestorový význam. Okrem nich majú priestorový význam ešte nasledovné

prefixy: *hinter-* „za“ a *unter-* „pod“. V spojení so slovesami je však priestorový význam zriedkavý. Napríklad prefix *hinter-* sa vyskytuje najmä v prenesenom význame „skryté“.

4 Záver

Cieľom našej práce bolo predstaviť priestorovú kategóriu vektora a na základe hĺbkového rozboru troch vybraných jazykov ukázať, akým spôsobom sa vyjadruje na slovesách: jej formálne a sémantické vlastnosti, ako aj jej postavenie v jazykovom systéme. Inšpirácia pre výskum vektora na slovesách prišla z oblasti substantív, kde je kontrast hodnôt tejto kategórie zjavnejší.

Prácu sme rozdelili do troch častí: teoretickej, analytickej a syntetickej. Úlohou teoretickej časti bolo poskytnúť rámec pre výskum priestorových vlastností jazykov. Predstavili sme tu návrh konceptualizácie priestorového eventú (t.j. akékoľvek vyjadrovanie priestorových vzťahov v jazyku). Priestorový event sme rozdelili na jednotlivé zložky – priestorové kategórie. Z nich najpodstatnejšie pre našu prácu sú kategórie týkajúce sa pohybu. Podrobne sme sa venovali typu referenta, lokátoru a vektoru. Vektor sme charakterizovali ako priestorovú kategóriu, ktorá vyjadruje, akým spôsobom je určovaný pohyb figúry voči referentovi; zjednodušene povedané, vektor vyjadruje smer a prípadne aj tvar dráhy. Aby sme mohli skúmať tento jav v rôznych jazykoch, bolo potrebné najprv definovať komparatívne koncepty. Keďže sme skúmali vektor na slovesách, okrem jednotlivých priestorových zložiek sme definovali komparatívne koncepty osobitne pre sloveso všeobecne a osobitne pre pohybové sloveso.

Najväčší priestor sme v práci venovali analýze jednotlivých jazykov: čínštine, nemčine a jazyku manambu. Ide o tri nepríbuzné a typologicky odlišné jazyky. Rozdiel je aj kultúrno-spoločenský: čínština a nemčina sú veľké normované jazyky, manambu je malý jazyk užívaný najmä negramotným obyvateľstvom. Na začiatku sekcie každého jazyka sme ho stručne charakterizovali a uviedli pre nás podstatné špecifiká. Ďalšie časti analýzy boli vždy podriadené vlastnostiam daných jazykov.

V čínštine sme sa venovali najmä rozdeleniu slovies do skupín. Vektor sa totiž vyjadruje prostredníctvom kombinovania slovies. V nemčine sme venovali značný priestor syntaxi nemeckej vety. To bolo potrebné, aby sme ukázali, že nemecké odlučiteľné predpony – prostriedok pre vyjadrovanie vektora – sa správajú rovnako ako mnohé gramatické javy v nemčine. Charakterizovaniu sémantiky jednotlivých markerov bola venovaná ďalšia časť práce. Ako sa ukázalo, nemecké markery vek-

tora v sebe obsahujú veľa nepravidelností, aj z toho dôvodu sme v analýze museli postupovať pomalšie. V časti o jazyku manambu sme sa venovali dvom spôsobom vyjadrovania vektora: slovesnej kompozícii a direkcionálam (sufixom s povahou slovesnej kompozície). V stručnosti sme tiež charakterizovali smerové demonstratíva, ktoré sa vyvinuli z rovnakého zdroja ako direkcionály.

V syntetickej časti sme sa snažili zhrnúť poznatky o vektore a porovnať jeho správanie medzi jazykmi. Charakterizovali sme formálne vlastnosti: polohu, viazanosť, zloženie markera a charakter vyjadrovania vektora (slovotvorba – morfosyntax). Jednotlivé jazyky sa medzi sebou v spôsobe vyjadrovania vektora líšia. Napriek tomu sme tu nachádzali mnohé spoločné znaky: sufixovú povahu markerov, existenciu polymorfematických markerov, viacnásobné použitie markerov. Sémantike vektora bola venovaná ďalšia časť. Tu sme sa zaoberali variabilitou vektora, jeho kumulatívnosťou s ďalšími priestorovými kategóriami a jeho viacnásobným vyjadrovaním.

Najbohatším jazykom na vektory je nemčina, ktorá vyjadruje šesť rôznych vektorov. Čínština vyjadruje štyri a manambu tri vektory. Dvojicou vektorov, ktorá sa vyskytla všade a medzi jazykmi bola najčastejšia, je akcedálny a decedálny vektor, teda pohyb k referentovi a od neho. V nemčine a v manambu sme našli aj unikátne vektory. V nemčine to bol viálny (pohyb pozdĺž) a cirkulárny vektor (pohyb okolo), v manambu komeálny vektor (striedavý pohyb tam a späť). Vektor sa v jazykoch spája s ďalšími dvoma kategóriami: typom referenta a lokátorom. Z hľadiska typu referenta sú skúmané jazyky celkom podobné: vo všetkých sme vedeli rozlíšiť prírodný, osobový a objektový typ referenta. V čínštine je okrem nich (v závislosti od kontextu) prítomný aj recipročný referent (vzájomný pohyb k sebe a od seba). Na lokátory je najbohatšia nemčina, ktorá vyjadruje až päť rôznych lokátorov. Tu nemožno opomenúť ani jazyk manambu, ktorý vyjadruje rôzne lokátory v rámci osobového referenta. Zaujímavým pozorovaním je, že zatiaľ čo typ referenta a lokátor môžu podľa kontextu variovať, kategória vektora je stabilná – jej hodnota je od kontextu nezávislá. Závažným zistením je, že niektoré jazyky (čínština aj nemčina) môžu vyjadrovať vektor viacnásobne: môžu určiť pohyb vzhľadom k objektu a zároveň k deiktickému centru.

V poslednej časti tretej kapitoly sme sa zaoberali kategoriálnymi súvislosťami.

Markery, ktoré vyjadrujú vektor na slovesách vo veľkej miere súvisia so slovesami samotnými: v čínštine a v manambu sa práve slovesá stávajú týmito markermi, prípadne slúžia ako zdrojová oblasť pre ich vznik. V nemčine takéto spojenie vidíme u predložiek a prísloviak (demonštratív).

Predkladaná práca sa snaží prispieť svojou časťou k typologickému výskumu vyjadrovania priestorových vzťahov v jazykoch. Zvolili sme si kategóriu vektora, ktorá je v súčasnej literatúre preskúmaná len veľmi okrajovo. Hoci ide len o prácu na úrovni pilotného výskumu, snažili sme sa dbať na detailnú a obsiahlu analýzu. Aj keď je vzorka jazykov malá, popisu markerov vyjadrujúcich vektor, ich formálnym vlastnostiam a významu sme sa venovali dopodrobna. Porovnanie týchto špecifik ukázalo zaujímavé podobnosti a rozdiely medzi jazykmi. Dúfame, že táto práca bude inšpiráciou pre ďalší a hlbší výskum vektora v jazykoch sveta.

Zoznam tabuliek

1	Príklady lokátorov	12
2	Vektor definovaný na základe zdroja a cieľa	13
3	Vektor	14
4	Príklad lexikalizácie na slovesách <i>walk</i> a <i>enter</i>	16
5	Vektor v maďarských pádoch	17
6	Schematizácia maďarských priestorových pádov	18
7	Slovesá s osobovým referentom <i>láí</i> a <i>qù</i>	23
8	Slovesá s objektovým a prírodným referentom	23
9	Konfigurácia direkcionálneho slovesného komplexu	24
10	Štruktúra nemeckej vety	30
11	Oznamovacia veta	31
12	Modálne sloveso s neurčitkom	32
13	Minulý čas <i>perfektum</i>	32
14	Infinitív s <i>zu</i>	33
15	Predpony s objektovým referentom	35
16	Slovesá s proximálnymi predponami	36
17	Porovnanie významu odlučiteľnej a neodlučiteľnej predpony <i>durch</i>	38
18	Sloveso <i>kommen</i> s objektovými predponami	41
19	Predpony s osobovým referentom	41
20	Zložené predpony	44
21	Asymetrické kompozitá: slovesá <i>-ya-</i> a <i>-yi-</i>	50
22	Inherentne smerové slovesá a direkcionály	51
23	Dierkcionály v manambu	52
24	Porovnanie direkcionál s decedálnym a akcedálnym vektorom	53
25	Relatívny a absolútny rámec v direkcionálach <i>saku</i> a <i>səwəl</i>	54
26	Výskyt vektorov v jednotlivých jazykoch	64
27	Markery s osobovým referentom v manambu	66
28	Množstvo vektorov podľa typov referentov	67
29	Množstvo vektorov podľa lokátorov	68
30	Princíp skladania slovies v čínštine a manambu	71

Zoznam skratiek

1	prvá osoba	LOC	bezlokátorová lokalizácia
2	druhá osoba	M	maskulínium, mužský rod
3	tretia osoba	NOM	nominatív
ACC	akuzatív	NP	nominálna fráza (<i>noun phrase</i>)
ACE	akcedálny vektor (pohyb k referentovi; pozri oddiel § Vektor)	PER	perlatívny vektor (pohyb križujúci referenta; pozri oddiel § Vektor)
ACT	aktívum	PERS	osobový referent, referentom je deiktické centrum
ADE	adesív; proximálny lokátor	PFV	perfektívum
ALL	alatív, pád vyjadrujúci pohyb k niečomu	PL	plurál
ANTE	antesív; anteriórny lokátor	POSS	posesív, posesívne zámeno
ART	člen	POSTE	postesív; posteriórny lokátor
AUX	pomocné sloveso	PROX	blízky, proximálny
b. r.	„bez roku“, v bibliografickom odkaze sa neuvádza rok	PRT	jednoduchý minulý čas, préteritum
CIR	kruhový (cirkulárny) vektor (kruhový pohyb voči referentovi; pozri oddiel § Vektor)	PTCP	participium; v nemčine ako argument pomocného slovesa (AUX) vo vete vytvára zložený minulý čas perfektum
CL	klasifikátor	RCE	recedálny vektor (pohyb späť k referentovi; pozri oddiel § Vektor)
CME	komeálny vektor, pohyb „tam a späť“, „hore-dolu“	REFL	zvrtné zámeno
COMPL	kompletívny aspekt	SG	singulár
CRS	koncová častica (sentence-final particle) „currently relevant state“	SIN	lokátor ľavej laterality
CTEMP	súčasný dej	SUBJ	subjekt, podmet
DAT	datív	SUPE	povrchový lokátor, pád superesív „poloha na povrchu“
DCE	decedálny vektor (pohyb od referenta; pozri oddiel § Vektor)	TERM	terminatívny
DEM	demonštratívum	ULTR	lokátor hornej vertikálnosti, poloha „nad“
DEX	lokátor pravej laterality	VERT	vertikalita, vertikálny referent
DIST	vzdialený, distálny	VIA	viálny vektor (pohyb v rámci/ pozdĺž referenta; pozri oddiel § Vektor)
F	ženský rod, feminínium	VP	slovesná fráza (<i>verb phrase</i>)
FOC	fókus, réma		
FUT	futurum, budúci čas		
GEN	genitív		
INE	inesív, vnútorný lokátor		
INF	infinitív		
LK	linker		

Zoznam bibliografických odkazov

- Aikhenvald, Alexandra Y. (2008). *The Manambu Language of East Sepik, Papua New Guinea*. V spol. s Jacklyn Yuamali Ala a Pauline Agnes Luma Laki. Oxford Linguistics. Oxford; New York: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-953981-9.
- Bloomfield, Leonard (1917). *Tagalog Texts with Grammatical Analysis*. Urbana: University of Illinois Press.
- Bühler, Karl (1934). *Sprachtheorie*. Jena Fischer.
- Bybee, Joan (2000). „Verb“. In: *Morphology: An International Handbook on Inflection and Word-Formation*. Ed. Greet E. Booij, Christian Lehmann a Joachim Mugdan. Zv. 1. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft = Handbooks of linguistics and communication science Bd. 17. Berlin; New York: Walter de Gruyter, s. 794–808. ISBN: 3-11-011128-4.
- DWB (b. r.). *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. Leipzig, 1854–1961. URL: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB (cit. 25.03.2020).
- DWDS (b. r.). *Digitales Wörterbuch Der Deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem Zur Deutschen Sprache in Geschichte Und Gegenwart*. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. URL: <https://www.dwds.de/> (cit. 25.03.2020).
- Dixon, Robert M. W. (2010a). *Basic Linguistic Theory*. Zv. 1. Methodology. Oxford; New York: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-957105-5.
- (2010b). *Basic Linguistic Theory*. Zv. 2. Grammatical Topics. Oxford; New York: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-957107-9.
- Duncan, Bruce (b. r.[a]). *Inseparable Prefixes (Feste Vorsilben)*. URL: <http://www.dartmouth.edu/~deutsch/Grammatik/Wortbildung/Inseparables.html> (cit. 20.03.2020).
- (b. r.[b]). *Separable Prefixes (Trennbare Vorsilben)*. URL: <http://www.dartmouth.edu/~deutsch/Grammatik/Wortbildung/Separables.html> (cit. 20.03.2020).
- (b. r.[c]). *Word Order (Wortstellung)*. URL: <http://www.dartmouth.edu/~deutsch/Grammatik/WordOrder/WordOrder.html> (cit. 20.03.2020).
- Durrell, Martin a A. E. Hammer (2002). *Hammer's German grammar and usage*. 4th ed. Chicago; New York: McGraw-Hill. ISBN: 978-0-07-139654-7.
- East Sepik Province* (2015). SIL International. [mapa]. URL: https://pnglanguages.sil.org/sites/png/files/east_sepik.jpg (cit. 11.05.2020).
- Eisenberg, Peter et al. (2006). *Der Duden: In Zwölf Bänden; Das Standardwerk Zur Deutschen Sprache. 4: Die Grammatik: Unentbehrlich Für Richtiges Deutsch*. Ed. Kathrin Kunkel-Razum. 7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim; Leipzig: Dudenverlag. ISBN: 978-3-411-04047-6.
- Enfield, Nick J. (2003). „The Definition of What-d'you-Call-It: Semantics and Pragmatics of Recognitional Deixis“. In: *Journal of Pragmatics* 35.1, s. 101–117. ISSN: 03782166. URL: https://pure.mpg.de/pubman/item/item_58346_2/component/file_58347/Enfield_2003_definition.pdf (cit. 01.07.2020).
- Givón, Talmy (2018). *On Understanding Grammar*. Revised edition. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. ISBN: 978-90-272-1252-8.

- Goschler, Juliana a Anatol Stefanowitsch, ed. (2013). *Variation and Change in the Encoding of Motion Events*. Human Cognitive Processing v. 41. Amsterdam (Philadelphia): John Benjamins Publishing Company. ISBN: 978-90-272-2395-1.
- Hammarström, Harald et al. (2020). „Spoken L1 Language: Manambu“. In: *Glottolog* 4.2.1. Jena: Max Planck Institute for the Science of Human History. URL: <https://glottolog.org/resource/languoid/id/mana1298> (cit. 11. 05. 2020).
- Haspelmath, Martin (2010). „Comparative Concepts and Descriptive Categories in Crosslinguistic Studies“. In: *Language* 86.3, s. 663–687. ISSN: 1535-0665. URL: <https://zenodo.org/record/1303024> (cit. 03. 08. 2019).
- Heine, Bernd a Tania Kuteva (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. New York: Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-80339-7.
- Hirschová, Milada (2017). „Deixe“. In: *CzechEncy - Nový Encyklopedický Slovník Češtiny*. Ed. Petr Kralík, Marek Nekula a Jana Pleskalová. URL: <https://www.czechency.org/slovník/DEIXE> (cit. 06. 04. 2020).
- Huang, Chu-Ren a Dingxu Shi, ed. (2016). *A reference grammar of Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-76939-6 978-0-521-18105-1.
- Huang, Su-miao a Shelley Ching-yu Hsieh (2008). „Grammaticalization of Directional Complements in Mandarin Chinese“. In: *Language and Linguistics* 9.1, s. 49–68. ISSN: 1606-822X.
- Chao, Yuen Ren (1970). *A Grammar of Spoken Chinese*. 2. print. Berkeley: University of California Press. ISBN: 978-0-520-00219-7.
- Jackendoff, Ray (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge (Massachusetts); London: MIT Press. ISBN: 978-0-262-60013-2.
- Levinson, Stephen C. (1996). „Frames of Reference and Molyneux’s Question: Crosslinguistic Evidence“. In: *Language and Space*. Ed. Paul Bloom et al. Cambridge (Massachusetts): MIT Press, s. 109–169.
- (2003). *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge; New York: Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-01196-9.
- Levinson, Stephen C. a David P. Wilkins (2006). *Grammars of Space: Explorations in Cognitive Diversity*. Zv. 6. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Li, Charles N. a Sandra A. Thompson (1989). *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press. ISBN: 0-520-06610-3.
- Li, Xiaoguang (2017). „Directional Complements“. In: *Encyclopedia of Chinese Language and Linguistics*. Ed. Rint Sybesma. Zv. 2. Leiden; Boston: Brill, s. 92–95. ISBN: 978-90-04-26227-0.
- Milner, George B. (1956). *Fijian Grammar*. Suva: Fiji Government Press.
- Pederson, Eric et al. (1998). „Semantic Typology and Spatial Conceptualization“. In: *Language* 74.3, s. 557–589. ISSN: 0097-8507.
- Riemer, Nick (2010). *Introducing Semantics*. Cambridge; New York: Cambridge University Press. ISBN: 978-0-511-67746-5.
- Shei, Chris (2014). *Understanding the Chinese Language: A Comprehensive Linguistic Introduction*. London; New York: Routledge. ISBN: 978-0-415-63486-1 978-0-415-63488-5.
- Schröder, Jochen (1995). *Lexikon Deutscher Präfixverben*. 4. Auflage. Berlin ; New York: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie. ISBN: 978-3-324-00595-1.

- Swadesh, Morris (1938). „Nootka Internal Syntax“. In: *International Journal of American Linguistics* 9, s. 77–102.
- Štícha, František (2015). *Česko-německá srovnávací gramatika*. Vydání 2., v Akademii 1. Lingvistika. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-2378-0.
- Talmy, Leonard (1972). „Semantic Structures in English and Atsugewi“. Dissertation. Berkeley: University of California.
- (1975). „Figure and Ground in Complex Sentences“. In: *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Zv. 1, s. 419–430.
- (1983). „How Language Structures Space“. In: *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. Ed. Herbert L. Pick a Linda P. Acredolo. Boston (Massachusetts): Springer US, s. 225–282. ISBN: 978-1-4615-9325-6.
- (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Zv. 1. Cambridge (Massachusetts); London: A Bradford Book; MIT Press. ISBN: 978-0-262-20121-6.
- (2003). *Toward a Cognitive Semantics*. Zv. 2. Cambridge (Massachusetts); London: A Bradford Book; MIT Press. ISBN: 978-0-262-70096-2.
- (2012). „Main Verb Properties“. In: *International Journal of Cognitive Linguistics* 3.1, s. 1–24.
- Wilkins, David P. a Deborah Hill (1995). „When "Go" Means "Come": Questioning the Basicness of Basic Motion Verbs“. In: *Cognitive Linguistics* 6.2-3, s. 209–260. ISSN: 0936-5907, 1613-3641. URL: <https://www.degruyter.com/view/j/cogl.1995.6.issue-2-3/cogl.1995.6.2-3.209/cogl.1995.6.2-3.209.xml> (cit. 06.04.2020).
- Zifonun, Gisela (1973). *Zur Theorie der Wortbildung am Beispiel deutscher Präfixverben*. Linguistische Reihe Bd. 13. München: Hueber.